

Kjetil Sørensen

Imperialisme for nybegynnere

En undersøkelse av hvordan norske lærebøker
behandler imperialismebegrepet

Masteroppgave i Masteroppgave i historie - femårig
lektorutdanning

Veileder: Lise Kvande

August 2020

Kjetil Sørensen

Imperialisme for nybegynnere

En undersøkelse av hvordan norske lærebøker
behandler imperialismebegrepet

Masteroppgave i Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning

Veileder: Lise Kvande

August 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

«Imperialisme for nybegynnere». En undersøkelse av hvordan norske lærebøker behandler imperialismebegrepet.

Begrepshistorie som fagfelt har i nyere tid blitt en større del av historiefaget. Det burde derfor også bli en større del historiefaget i skolen.

Denne oppgaven er en begrepshistorisk analyse av *imperialisme*. Oppgavens hensikt er å si noe om hvordan lærebøker definerer begrepet og hvilket innhold de legger i det. Oppgaven ser på hvordan begrepets innhold og definisjoner har forandret seg over tid. Hvordan har det endret seg fra det dukket opp på 1800-tallet fram til i dag? Hva ble lagt i begrepet til forskjellige tider? Hvem har benyttet seg av begrepet og på hvilken måte gjorde de det?

Med dette i bakhodet undersøker oppgaven fremstillingen av imperialismebegrepet i fire forskjellige moderne norske lærebøker og nettsiden *Store Norske Leksikon*. Dermed analyserer og sammenligner oppgaven dette med begrepets historiske bakgrunn. Hvordan vektlegges imperialismebegrepets innhold i lærebøkene? Hva kan være årsaken til at det blir vektlagt slik det blir?

Oppgaven undersøker om imperialisme er bygget på en bestemt oppfattelse av tid. Hva blir lagt i uttrykket «imperialismens tidsalder»? Er imperialisme betegnelsen på en epoke eller en tidsperiode?

Det siste punktet denne oppgaven utforsker er bruken av imperialisme utenfor den tidsperioden den vanligvis blir forbundet med. I hvilken grad benytter lærebøkene seg av begrepet når de beskriver tema og hendelser nærmere vår egen tid?

Læreboka er fortsatt en av lærerens viktigste ressurser. Å undersøke et begrep som *imperialisme* i en lærebok vil bidra til å få en større forståelse av hvordan skolen generelt behandler begreper og begrepshistorie.

Abstract

«Imperialism for dummies». A study of how Norwegian textbooks handle the term imperialism.

The Conceptual history discipline has in recent times become a larger part of history. Because of this it should also become a bigger part of teaching history at school.

This thesis is a conceptual historical analysis of imperialism. The purpose of the thesis is to uncover how textbooks define the concept and what content they put into it. The thesis looks at how the concepts content and definitions changed over time. How has it changed between its appearance in the 19th century and today? What did the term mean or describe at different times? Who used the term and in what way did they use it?

With these points in mind the thesis looks at four different newer textbooks and the website *Store Norske Leksikon*. Then it analyses and compares it with the terms historical background. How is the term weighted in regard to its contents? Why is it weighted the way it is?

The thesis investigates if the term imperialism is defined by a certain understanding of time. What does the term "age of imperialism" mean? Is imperialism a reference to an epoch or a specific time period?

The last point this thesis explores is how the term is used to describe events outside the timeframe its usually associated with. To what extent do the textbooks use the term when describing topics and events closer to our own time?

Textbooks are still one of the teachers most important sources. Examining a concept such as *imperialism* in a textbook will help in gaining a greater understanding of how school generally treats concepts.

Forord

Valget å skrive om imperialisme kommer av at det er et sentralt begrep in min yndlings historiske periode. Jeg hadde ikke lyst til å drive med arkivdykking, så jeg visste det måtte relateres til noe i nåtiden. Resultatet ble oppgaven du nå har foran deg. Det var en lang vei og jeg lærte mye om ting jeg ikke kunne noe om fra før.

Først vil jeg gjerne la være å takke koronaviruset for du kom på et tidspunkt da jeg minst trengte deg. Dag inn og dag ut stilte du opp for meg på verst mulig måte. Du holdt meg tilbake når jeg hadde det vanskelig. Hadde det ikke vært for deg, hadde dette vært mye lettere. Jeg kunne alltid regne med at du var der for å stikke kjepper i mine hjul.

I en mere seriøs tone vil jeg gjerne takke de menneskene som gjorde det mulig for meg å faktisk fullføre denne oppgaven. Takk til veileder som støttet og hjalp meg, selv når jeg ikke gav deg en god grunn til å gjøre det. Du var villig til å rettlede meg i løpet av en sommer du egentlig skulle hatt ferie. Det kommer jeg alltid til å være takknemlig for. Takk til Jens som trakk meg ut av min isolerte tilstand i koronatiden. DU inkluderte meg i din kollokviegruppe og pushet meg til å jobbe med oppgaven mens motivasjonen var på sitt laveste. Uten deg er det ikke sikkert at jeg ville ha greit å ferdigstille oppgaven. Takk til mine kolleger på sommerjobben. Dere var forståelsesfulle og la til rette for at jeg trengte tid til å arbeide med oppgaven. Spesielt takk til Camilla som var villig til å overta vaktene mine i den kritiske perioden opp mot innleveringen. Til slutt vil jeg takke mine foreldre som hjalp til med korrekturlesing. Dere passet på at jeg fikk mat i meg og støttet meg slik at jeg bare kunne konsentrerte meg om oppgaven.

Kjetil Sørensen

Kragerø, 6. August 2020

Innhold

1.0 - Innledning	5
1.1 - Avgrensning og forskningsspørsmål.....	5
1.2 - Metode - tekstanalyse	5
2.0 - Teori - En gjennomgang av imperialismebegrepet	8
2.1 - Begrepshistorie.....	8
2.2 - Imperialisme - Fra et tradisjonelt til et moderne begrep	10
2.3 - Det «moderne» imperialismebegrepet.....	11
2.4 - Imperialisme, nasjonalisme og overlegenhet.....	12
2.5 - Imperialisme, økonomi og kapitalisme	14
2.6 - Imperialismebegrepet etter første verdenskrig.....	15
2.7 - Imperialismebegrepet benyttet som epokehenvisning	16
2.8 - Oppsummering	16
3.0 - Empirisk gjennomgang av imperialismebegrepet i skolebøkene.....	18
3.1 - Portal	18
3.2 - Alle tiders historie	20
3.3 - Tidslinjer	21
3.4 - Historie VG3.....	23
3.5 - Store norske leksikon	24
4.0 - Analyse og drøfting av empiri.....	27
4.1 - Kompetansemål og imperialisme	27
4.2 - Imperialismebegrepet i lærebøkene	28
4.3 - Lærebøker vs. teori	29
4.4 - Imperialismen som epokebegrep	32
4.5 - Imperialisme etter dens tidsalder	32
5.0 - Konklusjon.....	34
Litteraturliste.....	36
Vedlegg.....	38

1.0 - Innledning

1800-tallet var en periode med store samfunnsomveltninger rundt omkring i Europa. Hurtig industrialisering foregikk, det var store teknologiske fremskritt, eksplosiv befolkningsvekst og nye idéer og holdninger. Stormakter, hvor av de fleste var europeiske, konkurrerte om å kontrollere så mye av verden som de klarte. Sammen med samfunnsendringer følger det også nye begreper. De dukker opp for å gi mennesker et språk for å beskrive og forklare den endrede verden de nå befinner seg i. Et av disse begrepene fra 1800-tallet var *imperialisme*.

1.1 – Avgrensning og forskningsspørsmål

Denne oppgaven tar for seg en historisering av imperialismebegrepet. Hva som har blitt lagt i begrepet til forskjellige tider og av hvem, hvordan ble det brukt tidligere, og hvordan det brukes i dag. Med disse spørsmålene i bakhodet undersøkes og sammenlignes det hvordan begrepet blir fremstilt i et utvalg norske lærebøker som fortsatt er i bruk i skolen i dag. Det drøftes også mulige forklaringer på hvorfor det er fremstilt slik det er. Oppgaven er ment som en begrepshistorisk analyse. Dette blir utdypet i starten av kapittel 2.

Følgende forskningsspørsmål skal undersøkes i denne oppgaven.

- Imperialisme er et komplekst og mangesidet begrep. Hvilke elementer blir vektlagt i norske lærebøker? Hvordan sammenfaller dette med begrepets historiske bakgrunn?
- Et uttrykk som ofte dukker opp i lærebøker er «imperialismens tidsalder». Hva legges i dette epokebegrepet?
- Mange mener at imperialistisk politikk ikke sluttet etter første verdenskrig. I hvilken grad, og i hvilke sammenhenger bruker lærebøkene begrepet for å beskrive hendelser senere på 1900-tallet?

1.2 - Metode - tekstanalyse

Datamaterialet for denne oppgaven består av fire forskjellige historiebøker ment for bruk i den videregående skolen. Valget om å analysere bøker ment for videregående elever, og ikke ungdomskolen, kommer av kompleksiteten av begrepet som skal undersøkes. Det kan forventes noe høyere kunnskaps- og refleksjonsevne fra denne aldersgruppen. Kravet som ble stilt til lærebøkene i denne oppgaven er at de skal være bøker som fortsatt i stor grad blir brukt i skolen i dag. Dessuten måtte bøkene være tilgjengelige på nasjonalbibliotekets nettsider, på grunn av pågående pandemien. Disse bøkene skal formidle kunnskapsløftets kompetansemål, selv om fagfornyelsen ikke er så langt unna. Det tar alltid flere år etter at en ny læreplan blir innført før nye lærebøker blir skrevet og tatt i bruk. Oppgavens relevans er derfor til stede i alle fall en liten stund. Det mest relevante kompetansemålet for denne oppgaven har uansett kun fått en mindre ordendring i sin formulering i fagfornyelsen Ik2020.¹ Historiefaget er en tilhørende del av de studieforberedende og påbyggende linjene på videregående skole. Fag er derfor nødvendig for at elever skal ta videre akademisk utdanning.

Lærebøker er ikke den eneste ressursen lærere bruker til å formidle historie på skolen i dag. Derfor ser oppgaven også på nettsiden *Store Norske Leksikon*. Dette er et populært sted for skoleelever å søke opp informasjon. Digitale plattformer har blitt en viktig

---

¹ Utdanningsdirektoratet 2019

ressurs for både elever og lærere som del av undervisning i historiefaget lærere. Lærebøkene har sine tilhørende nettsider. Disse blir ikke sett på i denne oppgaven. Den fremstillingen av imperialismen som finnes der blir derfor ikke inkludert. Likevel viser en undersøkelse gjort av utdanningsdirektoratet i 2015 at 56% av lærere i samfunnsfagene ikke hadde benyttet seg av digitale midler som deres hovedressurs for undervisningen den siste måneden.² Dette kan tolkes som at læreboka fortsatt er en viktig ressurs i undervisningen. Dette har sannsynligvis endret seg noe i tiden etter undersøkelsen ble gjennomført.

Historie som begrep har to grunnbetydninger. Den første er å referere til en hendelse som har skjedd i fortiden. Den andre betydningen er historie som dokumentasjon av fortiden med faglig forankring, altså som et vitenskapsfag. Historiefaget som fagdisiplin har som mandat å fange en essens av fortiden og gi den en forståelig form. Historie som begrep handler viser altså både til fortid, vitenskapsfag og fortelling. Men virkeligheten er mangfoldig, derfor vil gjengivelser av den være i et begrenset perspektiv. Særegent for historiefaget, sammenlignet med andre samfunnsfag, er at den er orientert mot fortiden i større grad. Denne orienteringen i tid gjør at kontekst og prosess får en sterk betydning. En historisk analyse må forankres på en tidslinje og trekke linjer mellom nåtid og fortid. Disse linjene går begge veier. Gjennom historiefaget forstår vi fortiden i lys av nåtiden, og nåtiden i lys av fortiden. En av historiefagets viktigste oppgaver er å studere hendelser i fortiden. Eksempel på dette er at forståelse av et tankesett, verdisyn og tilhørighet slik som *imperialisme*, må studeres i kontekst og ikke ut fra standarder definert av ettertiden. Dette er idealer som står sterkt i fagets metodelære.³

For å finne svar på de fastslåtte forskningsspørsmålene er det tekstanalyse som blir tatt i bruk som metodeform.⁴ Kilder i form av tekst og tale er sentrale blant de fleste historikere. Hver enkelt tekst er en del av en større helhet slik som brikkene i et puslespill som til sammen legger grunnlaget for historikerens lesning. Tidsøkonomiske grunner var bestemmende for valget om å fokusere på sekundærkilder i teorien. Lærebøker i seg selv må nødvendigvis være sekundærkilder. Kildegransking og kritikk er en viktig del av historikernes metodeform. Faktorer som opphav, det å være klar over forfatterintensjoner samt om kilden passer inn i en større etablert sammenheng er kriterier for god historisk forskning. Denne oppgaven tar ikke høyde for noen underliggende forfatterintensjoner. Den drøfter kun er hva som faktisk er beskrevet, uten noen tolkning av det som står mellom linjene eller om noe er utelatt i tekstene. En tradisjonell betraktning av historiefaget er som en idiografisk disiplin. Dette vil bety at den har som sitt mål å avdekke og forstå det spesifikke. Den skal ikke etablere generell lovmessighet slik som i en naturvitenskapelig undersøkelse ville gjort.⁵ Denne oppgaven tar for seg imperialismebegrepets historie, ikke for å finne en «riktig» definisjon av begrepet. Den er kun interessert i å se på hvordan begrepet blir og ble forstått av forskjellige mennesker gjennom tidene.

Fremgangsmåten i denne oppgaven er som følger. Først skal det ses på imperialismebegrepets historiske bakgrunn. Dette gjøres ved å se på eksempler på hvordan tidligere tekster har beskrevet det og hvilke definisjoner de har gitt det. Deretter følger en empirisk gjennomgang av hvordan fire lærebøker og nettsiden Store Norske

---

² Waagene & Gjerustad 2015: 38

³ Kjedeldstadli 1994

⁴ Tilgangen på annen sekundærlitteratur ble dessverre begrenset av nedstenging etter mars 2020

⁵ Bratberg 2014: kapittel 6 – tekstanalyse og historie

Leksikon forklarer begrepet. Videre er det en drøfting og sammenligning av funnene i lys av forskningsspørsmålene, som vil bli oppsummert og besvart i oppgavens konkluderende kapittel.

2.0 - Teori - En gjennomgang av imperialismebegrepet

2.1 - Begrepshistorie

Begrepshistorie som fagfelt knyttes gjerne til den tyske historikeren Reinhart Koselleck (1923-2006). I hans modernitetstese pekte han på hvordan en mengde sentrale endringer i årene 1750-1850 formet en ny og grunnleggende oppfattelse av samfunn og historisk tid i vesten. Oversjøisk ekspansjon, teknologi- og vitenskapsutviklingen, økonomisk vekst og politiske revolusjoner førte til at menneskers forventninger til fremtiden løsrevet seg fra deres erfaringer i fortiden.⁶ Fra å ha forstått verden i begreper som var forankret i det trege, slik som føydalsamfunnets stendersamfunn og naturens nødvendigheter, kom den sosiale og politiske terminologien til å utstråle forandring og fremdrift. Gamle ord endret sin betydning. Begrepene gjør krav på fremtiden og ble av den grunn til viktige våpen på den politiske slagmarken. Resultatet var en ny oppfattelse av tid og en verden i hurtig forandring. Mennesket kunne forvente å kunne forme både sin egen og andres skjebne. Man ble derfor ikke bare skapt av historien, men også historieskapende.⁷ Det begrepshistoriske blikket viser at ord endrer sin betydning i samspill med historiske omstendigheter. Det faktum at vi ikke kan forholde oss til verden og samfunnet uten språket, er noe begrepshistorien tar utgangspunkt i. Derfor må utforskning av fortiden også innebære en analyse av språket som blir brukt. Interessen for fortidens språk er ikke noe nytt. I 1941 forfektet den franske historikeren Marc Bloch nødvendigheten av å «rekonstruere og avkalke» fortidens terminologier. Det ble et sentralt formål i *Annales*-skolen han var med å grunnlegge.⁸

I Kosellecks øyne er historiske omstendigheter konsentrert i såkalte grunnbegreper. Det er derfor mulig å utforske betydelige samfunnsforhold gjennom studie av enkelte sentrale begrep. Grunnbegrepenes betydningsinnhold kan variere over tid. Derfor kan man forstå mye om fortidens samfunn ved å undersøke begrepers skiftende betydning.⁹

Et begrep kan være vanskelig å definere. Flere begreper lar seg ikke defineres entydig. Noe av det som kjennetegner hva et begrep, er hva som blir holdt opp mot det, nemlig hva det i hvert fall ikke er. Dette betegnes som dets «motbegreper». I en begrepshistorisk analyse kan det være fruktbart å undersøke hvilke motsetninger begrepet inneholder. Motbegreper er med å avgrense begrepets betydning. Et begrep kan ha forskjellige motbegreper til forskjellige tider. Ta som eksempel begrepet *demokrati*. Gjennom tidene har demokrati hatt en rekke motbegrep, som for eksempel absolutt monarki, fascisme, kommunisme og islamsk prestestyre. I en forlengelse av en slik undersøkelse kan det lønne seg å se hvem og hva som er «innenfor» og «utenfor» begrepet. Hvem er begrepets «venner og fiender»? Oppfattes begrepet som truende, i så fall av hvem? Videre kan det være interessant å se på om begrepet bygger på en bestemt oppfattelse av tid. Finnes det noe «før og etter» eller tidsperiode som kan tydes av begrepet?¹⁰

I innledning til den svenske oversettelsen av Kosellecks bok, *Erfarenhet, tid och historie – om historiska tiders semantik*, stiller Helge Jordheim spørsmålet «hva er tid» for å finne forbindelsen mellom tid og historie. Der hvor en historiker gjerne ser på tid som en nødvendig del av å undersøke en hendelse eller en handling, er en filosof gjerne ute etter

---

⁶ Hassing 2009a: 41

⁷ Hassing 2009a: 41-42

⁸ Hassing 2009a: 42

⁹ Hassing 2009a: 42-43

¹⁰ Hassing 2009b

tidens egentlige ontologiske og fenomenologiske innhold, uavhengig av en konkret historisk hendelse. Koselleck har sin egen løsning. Han forsøkte å finne en innholdsbestemmelse av tiden i lys av menneskets erfaringer av tid og språk. Koselleck mente at språket samler erfaring over tid. Samtidig forutser språket fremtidige erfaringer, ved å plassere dem i språklige sammenhenger som eksisterer allerede før opplevelsene selv. Dette betyr derfor at språket bestemmer hvordan vi forstår verden og at språklige forandringer alltid også endrer hvordan vi oppfatter vår egne historiske virkelighet.¹¹

En del av historisk tenking er å forstå grunnene til hvorfor historikere oftere strukturerer en tekst etter perioder istedenfor etter tema, for eksempel slik vi ser i lærebøker. Å inndele en tekst basert på tid skaper kontinuitet. Tema kan ofte være innom en mengde forskjellige tidsperioder, men tiden den er uavbrutt. Men hva er det viktigste i en historisk periode? Hvor er det riktig å legge et skille mellom to historiske perioder? Dette er et tolkningsspørsmål blant historikere. Her er det også viktig å tenke på at skillene mellom periodene ikke blir satt av samtidens mennesker, men av historikere i ettertiden. En fare med en kronologisk struktur er at historien kan oppfattes som både lineær og uunngåelig. Dette er et problem som henger sammen med historiefortellingens fokus. Nemlig det at en historiker gjerne skal forklare hvordan samfunnet har endret seg til slik det er i dag. De viktigste utviklingstrekkene blir vurdert ut fra det at de brakte oss dit vi er i dag. Dette er en hermeneutisk utfordring i historieformidlingen i skolen. Vi trenger en forklaring på ting som har skjedd. Tanken på at mye av det kan skyldes tilfeldigheter er ikke en særlig tilfredsstillende.¹²

Begrepshistorie kan også brukes som et didaktisk redskap i historieundervisningen i skolen. De begrepshistoriske analysemodellene tar for seg en operasjonalisering av Kosellecks begrepshistorie. De kan forklares som en diakron (over tid) utforskning av begrepets historie. Hensikten er å støte på synkrone (samtidige) betydninger og semantiske felter som dens nyere betydningslag har deponert. For å forstå et begrep, slik som imperialisme, er det nødvendig å kjenne til samfunnsmessige forhold på spesifikke tider og steder. Hvilke imperier er det *imperialisme* sikter til? Hvilke kulturelle forhold har innvirkning og hvilke aktører spiller en rolle?¹³

Begrepshistorisk analysemodell: Begrepers betydningslag

Nåtidens betydning
Eldre betydning
Eldste betydning

Begreper består av summen av en ordlyd og en betydning. Ordlyden er mere eller mindre tilfeldige språklige tegn som brukes om begrepet. Derimot er betydningen det definerende og emosjonelle innholdet vi legger i begrepet. Konteksten utgjør den totale historiske sammenhengen begrepet er en del av. Det kan være politiske, kulturelle, sosiale, økonomiske forhold, sentrale aktørers handlinger etc. Her er det nødvendig med et solid empirisk kjennskap til de historiske omstendighetene det rundt tema som håndteres. Analysemodellen under viser at det er et dynamisk forhold mellom disse tre leddene. Konteksten er med for å gi begrepet betydning. Betydningen av

¹¹ Jordheim, H. i Koselleck 2004: 9-11

¹² Kvande & Naastad 2020: 189

¹³ Hassing 2009a: 43

begrepet er også noe som setter rammer for og påvirker hvordan det brukes av historiske aktører i dens historiske kontekst.¹⁴

Begrepshistorisk analysemodell: Språklig «trekant»

Ordlyd → Kontekst → Betydning → Ordlyd

Med disse modellene kan begrepshistorie som fagfelt bidra til å løse en av utfordringene med historiefaget nemlig «å forstå hvorfor fortidens mennesker gjorde merkelige ting». En teoretisk funderende språkanalyse kan gi elever en måte å forstå hvordan en annen oppfatning av et utvalgt begrep brukt i dagligtalen, kan føre til ulike handlingsmønstre som vil anses som fornuftige i den historiske sammenhengen. Begrepshistorien kan være med på å skape overblikk og å forstå sammenhenger. Slik kan den få frem bevisstheten av elevenes egen historisitet og å innse virkelighetens kompleksitet. Dette gjorde at tiden og tidsforståelsen ble til et objekt for politisk kamp. Hvem har retten til å bestemme over fortiden og fremtiden?¹⁵

Begrepshistorie som fagfelt får stadig økende betydning innen historiefaget. Helge Jordheim kan betraktes som den store pådriveren for dette i Norge og Skandinavia.¹⁶

Boken *Imperium Imperialisme* er en del av bokserien «Begreper i historien». Helge Jordheim og Iver B. Neumann henter i denne boken informasjon fra det tyske åttebindsverket *Geschichtliche Grundbegriffe*, grunnleggende historiske begreper. Bokserien ble utgitt mellom 1972 og 1992 av Otto Brunner, Werner Conze og Reinhart Koselleck. Delen av dette verket som omtaler imperialismen er skrevet av Jörg Fischer, Dieter Groh og Rudolf Walther. Teksten går gjennom imperialismebegrepets historie, hvordan det har endret seg gjennom tiden og dens mangfoldige bruksmåter. Boken fokuserer mest på perioden mellom 1850 og 1950. Dette kaller Jordheim kaller imperialismens epoke. Imperialismebegrepet beskrevet i denne utgivelsen er hoveddelen av grunnlaget som blir brukt senere i oppgaven. Dette blir satt opp mot slik begrepet blir beskrevet i moderne norske videregående historielærebøker.

2.2 - Imperialisme - Fra et tradisjonelt til et moderne begrep

Den tyske politiske skribenten Constantin Frantz brukte imperialismen på 1850-, 60-, og 70-tallet som et eget begrep for å beskrive det han mente var «sabelherredømme». Han tok utgangspunkt i en videreførelse av det romerske rikets ideer om verdensherredømme og sammenliknet uttrykket «Rule Britannia» som en moderne versjon av uttrykket «tu regere imperio populos Romane memento» (husk, romer, at det er du som med befaling hersker over folkene). Frantz beskrev senere hvordan militærherredømme som for han var synonymt med imperialismen, var knyttet til «børsenes kapitalistiske utbyttingssystem», med dens erobringstendenser.¹⁷ Han mente at i likhet med Romerriket har det kapitalistiske systemet en trang til å ekspandere utover alle grenser.

Filosofen Bruno Bauer forklarer imperialismen i sin bok fra 1882 *Disraelis romantischer und Bismarck sozialistischer imperialismus* som et begrep som er synonymt med det det han kalte «cæsarisme» eller «bonapartisme». Det han mente var ønsket om å etterlikne disse keiserene. Dette var uttrykk han brukte for å forklare forestillingene og politikken til den britiske statsministeren Disraeli, Napoleon 3. og Otto von Bismarck. Dette var

¹⁴ Hassing 2009a: 45

¹⁵ Hassing 2009a: 46, 49

¹⁶ Kvande & Naastad 2020: 194

¹⁷ Jordheim & Neumann 2008: 47

personer han mente hadde en mere eller mindre lik «kjerne». Ifølge Bauer gikk disse personenes strategi ut på å samarbeide med arbeiderklassen mot det liberale borgerskapet og å skape det han kalte det *demokratiske monarki*. Det han mente var dermed å styre med det romerske militærvesen som forbilde. Denne tradisjonelle bruken av imperialismebegrepet vender seg i stor grad tilbake på fortiden med romere og bonapartister. Til tross for dette drar Bauer begrepet inn i sine forklaringer av krisen i produksjon og handel. Dette beskriver han som fenomener som tvinger stormaktene til å ekspandere utenfor sine egne grenser. I Bauers sin forklaring av imperialisme drar han ikke direkte inn økonomi i sin definisjon, selv om det dukket opp flere økonomiske momenter da han beskrev begrepet. Statlig sentralisering av maktmidler så han på som et symptom på at samfunnet er på vei til å bli et imperialistisk diktatur.¹⁸

I En studie av den tyske økonomen Georg Adler publisert i 1897 blir begrepet igjen brukt på en måte som legger hovedvekten på utenrikspolitikken. Her kaller Adler Disraeli en «fullblods imperialist». Adler begrunner dette med at under Disraelis hans styre så gikk Storbritannia aggressivt frem i alle verdensdeler. Adler trekker inn Bismarck som et eksempel på å praktisere det han kalte «imperial sosialisme» i Preussen-Tyskland. Dette vil si å få kronen til å samarbeide med statlige organer mot andre partier og interesserepresentanter. Selv om det er utenrikspolitikken som gjør Disraeli til en imperialist, er det innenrikspolitikken som gjør Bismarck til en. Adler beskriver at en fellesnevner mellom disse to imperialismeformene, er politikernes mål om å gjennomføre politikken deres uten å gå gjennom de andre politiske partiene. Dette gjør Adlers imperialismebegrep i likhet med Bauer sin, praktisk talt identisk med Cæsarisme og Bonapartisme.¹⁹

Disse tradisjonelle forståelsene av imperialismebegrepet i Tyskland på slutten av 1800-tallet maler et bilde av et begrep som ikke var klart definert og var svært lite i bruk i dagligtalen og da kun som en moderne politisk frase. Fokuset ble i stor grad lagt på Storbritannia, i alle fall i uttrykkets utenrikspolitiske form. Imperialismebegrepet ble her brukt til å spesifikt beskrive deres «røveraktige» nasjonale kolonipolitikk. Begrepet kunne verken bli forstått som et begrep som anvendes i en politisk-økonomisk sammenheng eller et begrep som kunne beskrive en tidsperiode eller en epoke.²⁰

2.3 - Det «moderne» imperialismebegrepet

Vår forståelse av det moderne imperialismebegrepet går tilbake til Freidrich List sin forklaring fra 1834, hvor han omtaler hvorfor den europeiske kulturen brer seg ut over hele verden. Han beskriver tre hovedtendenser som er bevis på dette. Disse blir vanligvis inkludert i en moderne definisjon av imperialisme.

- 1) Den stadig økende produksjonen av livgoder, muliggjort av nye oppfinnelser av maskiner og fremgangsmåter så vel som av nye oppdagelser
- 2) Økning av kapitalen
- 3) Den pågående befolkningsveksten²¹

Med dette satt List for første gang ord på den historiske tilstanden som flere tiår senere vil omtales med det moderne begrepet imperialisme. Han ville trekke begrepet bort fra slik det ble omtalt i 1826 i dets napoleonske kontekst. Her blir det beskrevet som

¹⁸ Jordheim & Neumann 2008: 48-49

¹⁹ Jordheim & Neumann 2008: 49-50

²⁰ Jordheim & Neumann 2008: 51-52

²¹ Jordheim & Neumann 2008: 52

«advocacy of empire, devotion to imperial interest», positiv påvirkning av imperiet og dets interesser.

I 1884 beskrev den tyske encyklopedien Brockhaus «imperialisme er tilstanden i en stat hvor regentens vilkårlige og militært begrunnede makt hersker ubegrenset»²².

Konkurransen mellom nasjonalstatene og deres trang til ekspansjon blir her beskrevet som «positiv og befruktende». Forståelsen av begrepet utenfor akademiske sirkler var fremdeles i stor grad fortsatt basert på «cæsarisme» og det tyskerne kalte verdenspolitikk.

Sammenhengen mellom verdenshandel, produksjon og verdenspolitikk var tydelig med Storbritannia som prakteksempel. Selv om *laissez-faire* teoriene fra sen 1700-tallet egentlig ikke støttet imperiebyggingen, pekte andre teoretikere ut farene med voksende frihandel og økt konkurranse. Tapet av den amerikanske kolonien måtte kompenseres med å skape nye markeder og innflytelsessfærer andre steder i verden. For å oppnå dette var de villige til å benytte seg av militære virkemidler. Prestigeelementet «plassen i solen» sto sterkt og politiske diskusjoner og handlinger var ofte sentrert rundt koloniene.²³

*Denne studien av moderne imperialisme har som oppgave å gi større presisjon til et begrep som er på alles lepper og som blir brukt til å betegne den mest kraftfulle bevegelsen i nåtidens vestlige politikk*²⁴

Slik begynner økonomen og samfunnsviteren J.A. Hobsons sin bok fra 1902 «Imperialism: A study» Denne boken gjorde imperialismebegrepet om til et instrument for historisk analyse. Boken slår sammen en rekke forskjellige begreper som militarisme, nasjonalisme og kolonialisme, begreper som betegner stormaktenes hegemonikamp og økonomiske politikk, til et samlebegrep som skal betegne en hel epoke, imperialisme. Hobson tok en kritisk tilnærming til begrepet. Det positive innholdet, for slik det var for britene, var forbundet med terminologien *empire* eller *imperium*. Tyskland sitt positive aspekt til begrepet var i større grad knyttet til verdenspolitikken det omfavnet og til likevekten mellom stormaktene det lot til å betegne. For det relativt nyetablerte tyske riket ville en slik likevekt fortsatt bety et inngrep i Storbritannias betydelige makt og innflytelsessfære. Innholdet i boken handlet i stor grad om videreføring List sine tre hovedtendenser²⁵.

2.4 - Imperialisme, nasjonalisme og overlegenhet

I årene 1866-67 reiste den britiske politikeren Charles Dilke gjennom verdens engelsktalende land og observerte da deres forhold til moderlandet. Sammen med hans sosialdarwinistiske idéer la dette grunnlaget for hans populære bok *Greater Britain* utgitt første gang i 1868. I følge Dilkes var det den engelske rases overlegenhet som holdt imperiet sammen. Det var i deres frie og framskrittsoverrettede institusjoner, samt språket, hvor denne overlegenheten kommer fram. Forestillingene i boken omhandler den anglosaksiske sivilisasjon og inneholder et misjonsargument som følger med i det moderne imperialismebegrepet. Dette argumentet ble brukt som en årsak og unnskyldning til den videre engelske ekspansjonen. Det at England allerede hadde kolonisert så mye nytt land legitimerte og bekreftet folkets overlegenhet. Dette skulle gi

²² Jordheim & Neumann 2008: 53

²³ Jordheim & Neumann 2008: 56

²⁴ John A. Hobson: *imperialism: A study*, 2. utgave, London 1905. i Jordheim & Neumann 2008: 57

²⁵ Jordheim & Neumann 2008: 57-58

dem muligheten til å etablere frie institusjoner blant verdens mørkhudede befolkning. Et verdensomspennende britisk hegemoni ble beskrevet som en nødvendighet og den høyeste lykke for menneskeheten.²⁶ Avslutningsvis konkluderer han boken på følgende måte.

The ultimate future of any one section of our race, however, is of little moment by the side of its triumph as a whole, but the power of English laws and English principles of government is not merely an English question – its continuance is essential to the freedom of mankind²⁷

I perioden *Greater Britain* ble skrevet var støtten til den imperialistiske idé på sitt sterkeste blant Storbritannias politikere. Dette utdraget fra Earl John Russels tale i 1869 er et eksempel på dette.

Det var kanskje en tid da vi stod alene som the United Kingdom of England, Scotland and Ireland. Denne tiden er forbi. Vi erobret og befolket Canada, vi la hele Australia, Van Diemens land og New Zealand under oss. Vi har annektert India til Kronen. Det er ingen vei tilbake. Tu regere imperio populos, Romane, memento. Jeg for min del fryder meg over hvordan våre frie institusjoner, selv våre vaner og manerer blir imitert i koloniene, 3 000 eller 4 000 miles unna slottet i Westminster.²⁸

I strid med dette utdraget skrev det britiske politiske bladet *The Spectator* samme år, at «imperialismens ånd har dødd ut blant engelskmenn».

På denne tiden dukker det opp et skille mellom det tradisjonelle imperialismebegrepet og et nytt mere moderne imperialismebegrep. Et skille som ble tydeliggjort av den innenrikspolitiske motsetningen mellom de britiske partiene Whigs og Tories. Nasjonens ære og stolthet var det viktigste ifølge den britiske statsministeren Benjamin Disraeli (Tories). Han snakket varmt om sine tanker om å leve i en stor og mektig nasjon, en imperie-nasjon, hvor enhver engelskmann kunne kreve respekt og anerkjennelse av ikke bare sine egne landsmenn, men hele verden. Denne overlegenhetsmentaliteten og tanken om det sterke imperium får sitt høydepunkt i *jingoismen*. Den betegner en aggressiv utenrikspolitikk som et utløp for sterke nasjonalistiske tanker. I etterkant av Disraelis oppmøte på Berlin-kongressen 1878, hvor europeiske stormakter møttes for å diskutere skjebnen til tidligere osmanske områder på Balkan, holdt han en tale i overhuset hvor han uttalte at nasjonal storhet var «uløselig knyttet til ekspansjon og kolonisering».²⁹

USA avløste Spania som kolonimakt i 1898 etter en krig hvor de overtok en rekke av deres tidligere kolonier. Dette skapte store protester blant den amerikanske befolkningen siden den stred imot deres moralske prinsipper fra uavhengighetserklæringen. Carl Schurz, et medlem av organisasjonen «Anti-Imperialist League», gikk hardt ut mot denne politikken. «Vi mener at den politikk som er kjent som imperialisme er en fiende av friheten og tenderer mot militarisme, et onde vi hittil har opplevd den lykke og være fri fra».³⁰ Med utgangspunkt i denne samme overlegenhetsfølelsen som eksisterte i Storbritannia vokste det allikevel fram en bevissthet om at USA hadde en særegen «sivilisatorisk oppgave». Diktet til Rudyard Kipling om den amerikanske overtagelsen av

²⁶ Jordheim & Neumann 2008: 62-63

²⁷ Dilke 1869: Chapter XXXIII – the English

²⁸ Selections from Speeches of Earl Russel, bind 1, London 1870, sitert etter Koebner/schmidt: imperialism, s. 94 i Jordheim & Neumann 2008: 61

²⁹ Jordheim & Neumann 2008: 63-65

³⁰ Schurz: Tale mot slutten av 1899. I Jordheim & Neumann 2008: 70

Filipinene, «White Man's Burden», bidro på å forsterke denne tankegangen. Betydningen av å ha en sterk flåte i imperialistisk politikk kommer frem i kaptein Alfred T. Mahans bok fra 1890 *The Influence of Seapower on History*. Her argumenteres det for at alle historiske avgjørelser har funnet sted på grunn av en sterk eller svak flåte. Konkurransen mellom stater førte til at imperialistisk politikk var sentrert rundt landets evne til å kontrollere og etablere forbindelser over hele verden. Verket fikk stor oppmerksomhet og påvirket den tyske flåtepolitikken til videre ekspansjon.³¹

Den russiske ekspansjonen ble begrunnet i deres egen form for nasjonalisme, *panslavisme*. Et begrep som har mange likheter med imperialisme. Den legger vekt på det russiske folkets overlegenhet for å rettferdiggjøre et krav på herredømme, en forestilling om predestinasjon med religiøse annotasjoner og den forenelige kraften til tsaren.³²

Grunnet uro i hjemlandet og i koloniene selv endret kolonipolitikken i Frankrike endret seg fra «assimilering» til «assosiering». Nederlaget i den fransk-tyske krigen i 1871 og den etterfølgende opprettelsen av Pariskommunen skapte splittelser innad i landet. Overføringen av fransk sivilisasjon ble skjøvet i bakgrunnen og landet mislyktes i å realisere sine imperialistiske idealer på samme måte som Storbritannia.³³

Etter Bismarck mistet sin stilling i den tyske regjeringen i 1890 havnet den tyske nasjonalismen for alvor i klørne på den imperialistiske ekspansjonen. Keiser Wilhelm II sanksjonerte og representerte de imperialistiske tendensene som vokste fram i landet. Utrykket «Weltpolitik» ble utbredt i Tyskland på 1890-tallet. Dette er et begrep som er synonymt med imperialisme og det fungerte som et anti-engelsk kampbegrep. Denne verdenspolitikken betegnet den tyske imperialismens jakt på økonomisk og politisk hegemoni. Dette var i konflikt med det britiske hegemonikravet etablert i *Greater Britain*. Ambisjoner om et større Tyskland og maktkamp mellom stormaktene kommer fram i dette utdraget fra kansler Bernhard von Bülow sin tale i riksdagen 1900.

Den raske økningen i vår befolkning, det ulike oppsvinget i vår industri, våre handelsmenn dyktighet, kort sagt det tyske folks voldsomme vitalitet har dratt oss inn i verdensøkonomien og verdenspolitikken. Når engelskmennene snakker om et Greater Britain, når franskmennene snakker om et Nouvelle France, når russerene vender seg mot asia, har vi også et krav om et større Tyskland ... I det kommende århundre vil det tyske folket være hammer og ambolt.³⁴

2.5 – Imperialisme, økonomi og kapitalisme

De økonomiske drivkreftene bak imperialistisk politikk har alltid blitt anerkjent som en årsak til hvorfor det ble utbredt blant stormaktene. Den britiske politikeren George Wyndham formulerer forbindelsen mellom imperialismebegrepet og datidens økonomiske politikk i sin uttalelse:

En imperialist er en mann som innser ... at de steder som var mørke og fjerne, som bare ble besøkt av reisende en gang i ny og ne, nå er markedene, de åpne havene, stedene

³¹ Jordheim & Neumann 2008: 70-71

³² Jordheim & Neumann 2008: 71-72

³³ Jordheim & Neumann 2008: 72

³⁴ *Stenografiske referater fra forhandlingene i den tyske riksdagen*, 10. periode, 1. sesjon 1898/1900, bind 4, Berlin 1900, s. 3292 f., 3295. i Jordheim & Neumann 2008: 81

*der verden møtes, dit hen enhver brite burde rette sine skritt, og hvor en stor del av Storbritannias kapital er investert.*³⁵

Spesielt blant imperialismens motstandere var den økonomisk-politiske betydningen viktig. Det tyske sosialdemokratiet tok i bruk imperialismebegrepet for å videreutvikle Karl Marx sin kritikk av den politiske økonomien i forkant av første verdenskrig. I etterkant av dette skapte revolusjonen i Russland nye ideologiske motpoler. Den marxistiske filosofen Rosa Luxemburg mente at imperialismen var en kamp om å sikre seg de ikke beslaglagte delene av den ikke-kapitalistiske verden og den kun eksisterer for å forlenge og gi et mål til kapitalismen.³⁶ Lenins kritiske imperialismeanalyse utgitt i 1917, med navnet *Imperialism the highest stage of capitalism*, var en del av grunnlaget til den kommunistiske bevegelsen. Her beskriver han at kjernen i imperialismen er å etablere monopolistisk kapitalisme.³⁷ Sosialdemokratiets usikre posisjon rundt hundreårsskiftet hadde ført til en opptrapping av kritikken mot imperialismens politiske økonomi av personer som Heinrich Cunow og Rudolf Hilferding. De anså imperialismens erobringstendenser som utslag av pengekapitalens behov for utnyttelse og ekspansjon. De anså avsetningsmarkedet sto i sentrum i starten av koloniseringen, selv om dette ikke var en forklaring på den store mengden kolonier Storbritannia hadde. Her trekker de fram ønsket om å kontrollere verdenshandelen og å skape et industrimonopol. «Pengekapital som søker etter en profitabel investering er den virkelige drivende kraft bak de imperialistiske ekspansjonstendensene»³⁸. Cunow forklarer på denne måten at det er utnyttelses og ekspansjonsbehovet til pengekapitalen som kommer til uttrykk i den imperialistiske ekspansjonspolitikken, uten at nødvendigvis dens forkjempere er klar over dette. Basert på dette trekker han følgende politiske slutning: «For det sosialistiske partiet innebærer den imperialistiske verdenspolitikken karakter at det er nødvendig å bekjempe den med alle midler.»³⁹

I et forsøk på å skille imperialismebegrepet fra kapitalisme etter første verdenskrig, definerte den tyske politiske økonomen Joseph Schumpeter det på følgende måte: «Imperialisme er en stats objektsløse disposisjon for voldelig ekspansjon uten en angibar grense.»⁴⁰ Videre forteller han at den økonomiske forklaringen til imperialismen ikke holder vann, siden imperialismens økonomiske fenomener ikke er en følge av kapitalismens utvikling. Schumpeter peker på at det absolutte monarkiet har imperialistiske tendenser i seg selv og at det var en rest fra føydalsamfunnet.

2.6 - Imperialismebegrepet etter første verdenskrig

Som en følge av den første verdenskrig ble imperialismebegrepet diskreditert og var ikke lengre egnet som en selvbeskrivelse. Den imperialistiske epoken ble til et forskningsobjekt. Imperialisme som begrep gikk gjennom en transformasjon til et historiefilosofisk preget epokebegrep. Det var nå blitt noe mere enn et slagord, en politisk målsetning, et økonomisk betinget faktum eller en teoretisk ansats, noe som strebet etter en høyere grad av allmenhet.⁴¹ Blant de sosialistiske og kommunistiske bevegelsene ble begrepet et viktig slagord mot de alliertes politikk. Et slagord som

³⁵ Tale fra 19. januar 1899, sitert etter Koebner/Schmidt: Imperialisme, s. 223. i Jordheim & Neumann 2008: 67

³⁶ Jordheim & Neumann 2008: 118

³⁷ Lenin 1985: 123

³⁸ Jordheim & Neumann 2008: 110-111

³⁹ Heinrich Cunow: «Handelsvertrags- und imperialistische Expansionspolitik», i Neue Zeit 18/2 (1899/1900), s.240, 235, 239 f., 242. i Jordheim & Neumann 2008: 111

⁴⁰ Jordheim & Neumann 2008: 101

⁴¹ Jordheim & Neumann 2008: 121

fortsatt blir tatt i bruk i partiprogrammet til Rødt, hvor de beskriver at «partiet jobber for å stanse imperialistisk intervensjon i borgerkriger». ⁴² I løpet av i alle fall de siste to generasjonene, har imperium og imperialisme vært skitne ord. I 1959, en tid verken det britiske og det franske imperium hadde sluttet å eksistere helt, avviste den franske filosofen Raymond Aron begrepet som et navn gitt av motstanderne av diplomatiet til en stormakt. I løpet av 1970-tallet ble det nådd en konsensus blant liberale sirkler i vesten at alle imperier alltid har vært maktsystemer som hindret folks selvbestemmelsesrett og aldri gagnet noen andre enn herskerne. ⁴³

I sin forskning på vestlige oppfatninger av Østen definerer den postkoloniale teoretikeren Edward Said i 1993 begrepet slik: «Med imperialisme menes de praksisene, teoriene og holdningene til en dominerende metropol som hersker over fjerne territorier, kolonialisme, som nesten alltid er en konsekvens av imperialisme betyr å etablere bosetninger i fjerntliggende områder.» ⁴⁴

2.7 – Imperialismebegrepet benyttet som epokehenvisning

Imperialisme blir i flere tilfeller benyttet som et begrep som referer til en bestemt tidsperiode eller til å beskrive en epoke. «Imperialismens tidsalder» er et eksempel på videreføring av dette. Perioden det siktes til er gjerne siste kvartal av 1800-tallet frem til første verdenskrig, avhengig av kilde. Videre følger eksempler funnet på tilfeller hvor begrepet har blitt benyttet i en slik sammenheng.

I Hobsons definisjon gitt tidligere beskriver han imperialisme som en sammenslåing av en rekke begreper som i sin totalitet skal betegne en hel epoke. ⁴⁵ Sosialisten Paul Louis skrev i 1904 at «imperialismen er et allment fenomen i vår epoke, den er til og med et av de sentrale kjennetegn ved begynnelsen av det 20. århundre. Akkurat nå gjennomlever verden imperialismens æra» ⁴⁶.

I 1919 refererte den østerrikske historikeren Heinrich Friedjung til epoken 1884-1914 som imperialisme. ⁴⁷

I 1907-1908 benytter også den tyske økonomen Arthur Dix begrepet som et epokebegrep innenfor rammen av en ekspansjonistisk utvidet kapitalistisk vekstideologi. ⁴⁸

Lenin beskriver imperialismen som «finanskapitalens og monopolenes epoke». ⁴⁹ For å gjøre det mulig å foreta en terminologisk avgrensning mellom imperialismens klassiske periode har det etter andre verdenskrig blitt vanlig å omtale perioden 1880-1918 som *høyimperialisme*. ⁵⁰

2.8 - Oppsummering

Hva som definerer imperialismebegrepet er i stor grad avhengig av tidspunkt, hvem som blir spurt og bakgrunnen deres. Etter at begrepet dukket opp første halvdel av 1800-tallet tok det tid før det ble kjent utenfor akademiske sirkler. Med tiden fikk begrepet en

---

⁴² Rødt 2020

⁴³ Howe 2010: 439

⁴⁴ Said 1993: 8

⁴⁵ Jordheim & Neumann 2008: 57

⁴⁶ Paul Louis: «essai sur l'impérialisme», i *Mercure de France* 50/2 (1904) s.100, 114 i Jordheim & Neumann 2008: 73

⁴⁷ Jordheim & Neumann 2008: 100

⁴⁸ Jordheim & Neumann 2008: 89

⁴⁹ Jordheim & Neumann 2008: 123

⁵⁰ Jordheim & Neumann 2008: 137

større og lengre liste av definisjonsmomenter og annotasjoner som ble inkludert i dets beskrivelse.

Tradisjonelle betydninger av imperialismebegrepet inkluderer i stor grad tilbakeblikk til de mest kjente imperiene, særlig Aleksander den stores rike, Romerriket og Napoleons keiserrike. De er sentrert rundt en erobningsorientert ekspansjonspolitik og har som forbilde å etterligne de store keiserrikene.

Imperialisme blir gjerne brukt som et samlebegrep for å beskrive tilstanden verden befant seg i i årene fra siste halvdel av 1800-tallet frem til første verdenskrig. Det tar for seg en rekke ideologiske og økonomiske begrunnelser for hvorfor og av hvilke årsaker samtidens stormakters aggressive kolonipolitikk ble utført. En nasjons stolthet og ære ble på denne tiden sterkt knyttet til kolonier og ekspansjon. Nasjonalisme og sjåvinisme er sentrale sider av begrepet. Dette kom til uttrykk i nasjoners ønske om å spre sin overlegne kultur og ideologi til de som blir ansett som underlegne. Militært begrunnet makt er en side av den imperialistiske ideologien. Det ble viktig å ha et sterk militære og spesielt en sterk flåte for å kunne utøve sin innflytelse over hele verden. Begrepets etterfølgere ville beskrevet den økonomiske siden av imperialisme som jakten på profitt hvor enn det fantes i verden. Begrepets kritikere, gjerne fra venstresiden av det politiske spekteret, kalte det et uttrykk for det kapitalistiske systemet som hadde et innebygget behov for ekspansjon og utnyttelse.

Den blodige og destruktive første verdenskrigen gjorde det vanskelig å være tilhenger av en ideologi som hadde bidratt til å etablere en verden som forårsaket det. Begrepet ble i stor grad overtatt av den politiske venstresiden som et slagord for å kritisere en utenrikspolitikk de var uenige i.

Begrepet blir også benyttet i flere tilfeller for å beskrive en historisk tidsperiode mellom en gang på 1800-tallet til enten etter første eller andre verdenskrig. Begrunnelsen for dette er gjerne at imperialisme i seg selv var et begrep som var så omfattende at det kunne definere en hel epoke.

3.0 - Empirisk gjennomgang av imperialismebegrepet i skolebøkene

Teorikapittelet tok opp en rekke tema som forbindes med imperialisme. Videre følger en empirisk gjennomgang av fire lærebøker som fremdeles er i bruk, hvor det ses på hvilke temaer som blir vektlagt i deres forklaring av imperialisme.

Følgende punkter kan forbindes med eller er inkludert i forklaringen av imperialismebegrepet i teoridelen:

- **Økning av landegrensener** - erobring, ekspansjon, kolonialisme, innflytelsessfærer og drømmer om verdensherredømme/verdensdominans
- **Historiske sammenligninger** - assosiasjoner med Romerriket, andre imperier eller kjente keisere.
- **Økonomiske begrunnelser** - kapitalisme eller spredning av det kapitalistiske systemet, økonomisk ekspansjon, verdenshandel, nye markeder og tilgang på ressurser.
- **Militært begrunnet maktsystem** - militarisme og ikke-demokratiske tendenser.
- **Ideologisk tankegods** - nasjonalisme, overlegenhet, nasjonal stolthet, konkurranse mellom stater og sjåvinisme.

Med utgangspunkt i disse punktene skal fire videregående historielærebøker fra forskjellige bokserier med utgivelsesår mellom 2008 og 2014 undersøkes. Bøkene er valgt fra ulike bokserier for å differensiere datautvalget og for å kunne se på hvilke forskjeller som eksisterer mellom dem. Tre av bøkene er valgt ut fra påbyggingsfag. Dette er fordi disse bøkene inkluderer hele historiepensumet på videregående skole i én bok. Sammenligninger mellom bøkene blir derfor enklere. Alle bøkene har et eget kapittel som dreier seg spesifikt om imperialisme. Dette kommer til å være brorparten av gjennomgangen i de utvalgte bøkene. I tillegg skal også undersøkes om begrepet imperialisme blir omtalt i andre deler av bøkene og i hvilke sammenhenger dette er.

Nettsiden Store Norske Leksikon (Snl.no) er en viktig og populær kilde blant norske skoleelever siden den er en mere troverdig alternativ til Wikipedia. Hvordan forklarer denne siden imperialisme og hvilke forskjeller er det mellom forklaringen av imperialismebegrepet i lærebøkene og denne nettsiden?

3.1 - Portal

Portal – Verdenshistorie og Norgeshistorie VG3 – Påbygging - 2010 Ellen Arnesen (red.) Oslo: Det Norske Samlaget

Boken har 381 sider og det er 11 sider i imperialismekapittelet.

Det mest aktuelle kapittelet «imperier og kolonier», begynner med en åpningstekst som forteller om hvordan tidlig imperialisme, før koloniene i Amerika begynte å bli uavhengige (1776-1825) tilsynelatende gikk mot sin slutt. Slavehandel og økonomisk utnyttelse var kjennetegnene.

Videre står det at imperialismen hadde ikke mistet sin kraft, siden europeiske makter drev på med en «hysterisk kolonijakt».

I underkapittelet med tittelen «imperialismens tidsalder», benyttes begrepet flere ganger i sammenheng med erobring av landmasser.

Boken definerer begrepet slik i andre underkapittel: «Imperiebygging eller imperialisme vil si at stater og herskere skaffer seg herredømme og kontroll over andre stater». Videre står det at dette kan skje militært, politisk, kulturelt eller økonomisk.

Kart side 183 viser europeiske imperienes territorier i 1914. Her vises blant annet

besittelser holdt av USA, Østerrike-Ungarn, det Osmanske riket og Japan som områder markert «selvstendige stater».⁵¹ Se vedlegg 1.

Boken trekker fram tilgang på markeder og adgang til billig arbeidskraft som drivkrefter bak imperialismen, med industrialisering og teknologi som forutsetninger. De viktigste årsakene som blir trukket opp er ønsket om å spre/videreføre sitt verdisystem til «de primitive», siden Europeerne så på dette som overlegent, med darwinismen som sitt «bevis».

Et underkapittel begynner med: «Afrika er hovedscenen for den nye imperialismen»⁵² videre følger fortellinger om den hurtige delingen av Afrika på slutten av 1800-tallet. Delkapittelet «folkemord og profit», setter søkelyset på grusomheter og utnyttelse av de afrikanske koloniene. Spesielt Leopold 2. sine brutaliteter i Kongo vektlagt.

Videre følger beskrivelser av hvordan den faktiske erobringen av Afrika foregikk, organiseringen av koloniene og motstanden europeerne møtte.

Et delkapittel som handler om amerikansk imperialismen forteller at de ikke så på seg selv som imperialister, men til tross for dette drev med imperialistisk politikk. Begrunnelsen er at å kjempe mot det gamle spanske kolonistyre, er en «krig mot imperialismen»⁵³. Her beskrives også økonomisk kontroll som en form for imperialismen.

Kina og Japan omtales på omtrent en halv side. Her blir åpning av det lukkede kinesiske markedet, oppdeling av innflytelsessfærer og det å skaffe seg handelsrettigheter med hjelp av våpenmakt beskrevet som imperialismen. Til tross for den i stor grad manglende erobringen. Japan blir beskrevet som en stat som overtok og etterliknet europeernes imperialismen med deres plyndring av områder for å sikre seg ressurser.

Det neste kapittelet i boken kan beskrives som en utvidelse imperialismekapittelet, med navn «hvem forteller historien?»⁵⁴ siden den ser på et utvalg historiske kilder og har oppgavespørsmål i etterkant. I en av disse kildene er det en tekst skrevet av Cecil Rhodes hvor han forklarer sine tanker om den engelske rases overlegenhet og hvor bra det hadde vært hvis de styrte over verden.

«Konsekvensene av imperialismen»⁵⁵ kommer frem som et viktig tema i slutten av kapitlene. Diskusjonen dreier seg om hvilke ettervirkninger imperialismen hadde. Her menes det det spesifikt ettervirkninger kolonikappløpet i de koloniserte områdene.

Det er kun et sted utenfor kapittelet «imperier og kolonier» at imperialismen blir nevnt, dette er i forbindelse med Vietnamkrigen og den kalde krigen. «I 1960-årene førte USA krig i Vietnam, Laos og Kambodsja. Mange, både i og utenfor USA, så på denne krigføringen som en ny imperialismen»⁵⁶. Det er ingen videre forklaring på hvorfor det er slik.

Boken har ordklaringer på de siste sidene. Her blir imperialismen definert som «å skaffe seg herredømme og kontroll over et annet land, enten det skjer militært, politisk eller økonomisk».⁵⁷

---

⁵¹ Arnesen 2010: 183

⁵² Arnesen 2010: 184

⁵³ Arnesen 2010: 189

⁵⁴ Arnesen 2010: 192

⁵⁵ Arnesen 2010: 190, 196

⁵⁶ Arnesen 2010: 304

⁵⁷ Arnesen 2010: 360

Oppsummering: Boken treffer mange av nevnerne fra teorikapittelet. Det legges definitivt mest vekt på erobring og økonomiske årsaker til erobring. Kolonialiseringen av Afrika tar opp hoveddelen av kapittelet. Andre definisjonsmomenter blir kun nevnt i mindre avsnitt. Det neste kapittelet i boken, etter det som det er et fokus på i denne gjennomgangen, handler om nasjonalisme. Her blir imperialismebegrepet blir ikke brukt selv om det ofte omtaler erobringer.

3.2 - Alle tiders historie

Alle tiders historie – fra de eldste tider til våre dager - VG3 påbygging - 2014

Trond Heum, Kåre Dahl Martinsen, Tommy Moum, Ola Teige. Oslo:

Cappelen Damm

Boken har 493 sider og det er 17 sider i imperialismekapittelet.

Det aktuelle kapittelet i denne boken har navnet «kolonisering og nyimperialisme». Åpningsteksten som skal oppsummere kapittelet begynner slik: «Den andre fasen av den industrielle revolusjon falt sammen med nye europeiske framstøt i oversjøiske områder. I løpet av noen få tiår festet flere vestlige land grepet om store deler av Asia, India og Afrika. Vi kaller denne ekspansjonen for *nyimperialismen*»⁵⁸. Videre fortelles det om spredning av global handel, betydningen industrialiseringen og nye oppfinnelser hadde, samt kolonikappløpet og rivalisering mellom europeiske stater.

Den første delen handler om økonomiske og sosiale årsaker til nyimperialismen. Det trekkes inn profitt som den viktigste årsaken. Spredning av kristendommen, åpningen av nye markeder, sikring av viktige ressurser og jakten på spenning som motivasjon for enkeltpersonen er fokuset. Senere blir interne sosiale forhold i hjemlandet beskrevet som en årsak. Misfornøyde aristokrater fikk muligheten til å beholde sin status som samfunnets elite ved å få nye jobber som koloniale administratorer i fjerne områder og industriarbeiderne kunne få muligheter til andre typer arbeid.

Neste delkapittel har navnet «militarisme og nasjonalisme». Militære styrker og en sterk marine blir beskrevet som nødvendige for å kontrollere de utenlandske investeringene i koloniene. «Å beskytte næringslivets ekspansjon på fremmed jord ble en nasjonal oppgave».⁵⁹ Konkurransen om å skaffe seg kolonier ble en viktig del av den økende nasjonalismen blant de europeiske landene. Tanken om å ha et mektig imperium ble sett på som viktig for nasjonens stolthet. Dette samtidig skapte splid mellom de forskjellige kolonimaktene. Det kommer også frem at næringslivsledere og aviser fyrte opp under denne tankegangen og spredte nasjonalistisk koloniseringspropaganda.

Ideologiske årsaker blir forklart med sosialdarwinisme og Malthus sin befolkningslære. Adam Smith sine tanker om konkurranse mellom bedrifter blir også nevnt. Spredningen av kristendommen blir igjen trukket inn som viktig årsak. Tankegangen at vestens teknologiske og ideologiske overlegenhet burde spres til de primitive kulturene var fremhevet som viktig. «Sosialdarwinismen ga dermed et slags kvasivitenskapelig grunnlag for den rasismen som gjennomsyret nyimperialismen».⁶⁰

Videre følger en beskrivelse av kappløpet, erobringen og oppdelingen av Afrika. De mest sentrale europeiske kolonimaktene får hvert sitt eget delkapittel med årsaker som var

---

⁵⁸ Heum et al 2014: 187

⁵⁹ Heum et al 2014: 187

⁶⁰ Heum et Al 2014: 190

spesielt betydningsfulle akkurat for dem og lokal motstand i disse områdene. Dette tar en stor del av hele kapittelet.

Deretter følger et delkapitler om Kina og Japan. Tilgang på kinesiske markeder som blir åpnet med makt og kristen misjon trekkes inn. Imperialismebegrepet blir ikke direkte benyttet i sammenheng med dette. Japan blir beskrevet som den eneste ikke-vestlige imperialistiske staten. Den vises til en rekke fellesnevnerne som erobring, industrialisering, moderne militærvesen og sterk nasjonalisme med sine egne særtrekk som for eksempel sterk motstand mot kvinners rettigheter og demokrati.

Senere i boken, i kapittel om mellomkrigstiden, blir Mussolinis erobring i forkant av andre verdenskrig beskrevet som «Fascistisk imperialism». ⁶¹ Begrunnelsen for dette er tanker om italienere som et herskerfolk og etterkommere av de gamle romerne, samt ønsket om å etterlikne dem.

Imperialismebegrep blir igjen trukket inn i sammenheng med både Sovjetunionen og USA under den kalde krigen. Boken kaller deres politikk direkte for imperialism. «Den (Vietnamkrigen) viste at imperialism slett ikke var avgrenset til Sovjetunionen, men også en vesentlig del av amerikansk politikk». ⁶²

Begrepet blir benyttet i et utdrag fra en av Gandhis taler om hvorfor India burde frigjøres fra Storbritannia.

Boken inneholder ikke en spesifikk definisjon av imperialismebegrepet utenom det som er beskrevet i introduksjonsteksten.

Oppsummering: Boken beskriver «kolonisering og nyimperialisme» som den imperialismen som definerer tiden mellom 1800-1914. Den sier ikke noe om hvordan den skiller seg fra «vanlig imperialism». Hovedkapittelet handler i stor grad om årsaker og begrunnelser for imperialismen. Her blir økonomiske og ideologiske forklaringer beskrevet som de viktigste. Noen lands koloniale erobringer beskrevet i større detalj. Spredning av kristendommen trekkes inn jevnlig i flere delkapitler. USA som land blir ikke inkludert i kapittelet som omtaler imperialismen, men deres politikk under den kalde krigen blir trukket frem som et eksempel på imperialism.

3.3 - Tidslinjer

Tidslinjer 2: Verden og Norge: Historie VG3 - 2008

Ole Kristian Grimnes. Oslo: Aschehoug

Boken har 473 sider med 28 i imperialismekapittelet.

Kapittelet «imperialismens tidsalder» starter med et kort utdrag fra en historie fortalt fra en kongolesisk kvinne. Den omtaler den brutale behandlingen som fulgte med når europeiske soldater kom til hennes landsby. Etterfulgt av dette kommer introduksjonsteksten. Den starter med «I tidsrommet 1870-1914, som gjerne kalles imperialismens tidsalder, nådde Europa høyden av sin makt. Europeerne utvidet da sin politiske og økonomiske innflytelse i alle verdensdeler.» ⁶³

Etter dette følger delkapittelet «Europeisk ekspansjon», som starter med en lengre definisjonsbeskrivelse av imperium og imperialism. «Ordet imperialism kommer av det

---

⁶¹ Heum et Al 2014: 296

⁶² Heum et Al 2014: 381

⁶³ Grimnes 2008: 114

latinske ordet «imperium», som brukes om et stort, flernasjonalt rike. Imperialisme vil si at en stat utvider egen makt og innflytelse på bekostning av andre stater. Betegnelsen imperialisme ble tatt i bruk i Storbritannia omkring 1885, og den ble først brukt om britenes offensive fremstøt for å utvide og knytte sammen det britiske imperiet – både politisk, økonomisk og kulturelt. Etter hvert ble ordet brukt mer allment, det vil si om all ekspansiv stormaktspolitikk. Imperialismen i tidsrommet 1870 til 1914 var først og fremst preget av en *europaisk ekspansjon* i Asia, Afrika og Amerika.»⁶⁴. Dermed står det at imperialismen i denne tidsperioden er definert av at det som skjedde foregikk i mye større omfang, med mere hurtighet og vare flersidet enn tidligere. Militærpolitisk erobring ble benyttet for å skaffe nye kolonier og for få politisk kontroll over nye områder. Demografiske, økonomiske og teknisk/industrielle faktorer blir beskrevet som viktige deler av denne erobringen. Religiøse, kunnskapsmessige og ideologiske årsaker blir trukket inn som viktige elementer. Boken skiller mellom ekspansjonen som skjedde i Afrika og Asia, som var militært basert, og den som skjedde i Amerika. Denne blir definert med økonomiske investeringer, handel og utvandring. USA og Japan blir nevnt som eksempler på land som ikke lot seg dominere av den europeiske ekspansjonen, men til gjengjeld selv ble imperialister på lik linje med dem.

Videre følger en bredere beskrivelse av hvordan erobringen av Afrika og Asia foregikk, hvordan koloniene ble styrt og hvilke interesser de forskjellige statene hadde i kolonier.

Russland nevnes som et land som ikke er en kolonimakt. Grunnen til dette er at de hadde en sammenhengende et rike, men de blir fortsatt omtalt om en imperialistmakt på grunnlag av deres erobringer i Asia.

Kina blir beskrevet som «halvkolonialisert»⁶⁵. Det begrunnes med at kontrollen her handlet mere om forskjellige innflytelsessfærer istedenfor direkte erobring samt maktbruken som ble benyttet for å åpne landet opp for handel. «Riket var svekket på den tida det ble utsatt for utenlandsk imperialisme.»⁶⁶

Dermed handler det om hvordan Japan omformet seg til en imperialistmakt ved industrialisering og reformer etter de ble tvunget til å åpne landet sitt av ved hjelp av amerikanske krigsskip.

Neste delkapittel handler om økonomiske investeringer i Latin-Amerika og hvordan dette førte til politiske innflytelse og tilfeller med direkte militære inngrep. Boken hevder at dette var en form for imperialisme, amerikansk imperialisme.

Årsaker til imperialisme får en og en halv side. Her ramses det opp årsaker, uten en lengre forklaring eller å bruke eksempler. Befolkningspress, industrialisering, tilgang på råvarer, tilgang på nye markeder, teknologiske nyvinninger, militær overlegenhet, konkurranse mellom stormaktene, nasjonalisme, sosialdarwinisme, rasisme og religiøse motiver nevnes som årsaker til imperialismen.

Kapittelet avslutter med et segment om eurosentrisk historie. Her kommer pekes det på hvorfor det som vektlegges på har blitt vektlagt og at hvorfor det på flere måter er en feil måte å tenke på. Videre kommer det fram hvordan imperialismebegrepet endret seg fra før 1914 til etter. «I dag er imperialisme et ord med dårlig klang. Ingen liker å bli oppfattet som imperialist. I tida før 1914 var imperialisme og imperium positive ord for

---

⁶⁴ Grimnes 2008: 114

⁶⁵ Grimnes 2008: 121

⁶⁶ Grimnes 2008: 121

mange europeere. Europeerne var stolte over sin imperialisme fordi de var stolte over sin sivilisasjon». ⁶⁷

Begrepet blir benyttet et par andre steder i boken. Det blir beskrevet som en negativ side av nasjonalisme og i sammenheng med kampen for frigjøring av tidligere kolonier. Ishavsimperialismen blir brukt for å forklare måten Norge fremmet sine interesser i polstrøkene med Svalbard som eksempel. Kampen mot imperialisme blir beskrevet som et sentralt aspekt i den kommunistiske ideologien. ⁶⁸ Imperialisme blir trukket inn mot slutten av boka i forbindelse med protestbevegelsen blant unge på slutten av 1960-årene mot foreldregenerasjonen. Protestene var rettet mot «alle former for imperialisme, undertrykking og utbytting av folk i den tredje verden». ⁶⁹

Oppsummering: Denne læreboken har en omfattende beskrivelse av imperialismebegrepet og hva det faktisk betyr. Store deler av imperialismekapittelet handler om europeisk ekspansjon. Boken kritiserer seg selv for dette i slutten av kapittelet. Økonomisk imperialisme i Latin-Amerika blir tatt opp. Flere sider behandler denne formen for imperialisme. Årsaker får mindre plass, og blir i stor grad en oppstilling av de forskjellige faktorene uten å gå i noen som helst form for dybde på noen av dem. Begrepet blir tatt opp andre steder i boken i sammenheng med nasjonalisme, avkolonisering, norske interesser i polområdene, kommunistisk ideologi og anti-imperialisme blant unge på 60- og 70-tallet.

3.4 - Historie VG3

Historie VG3: påbygging – 2008

Ivar Libæk,

Øivind Stenersen, Asle Sveen, Svein A. Aastad. Oslo: Cappelen Damm

Boken har 527 sider med 26 sider i imperialistkapittelet

Det mest aktuelle kapittelet har navnet «kolonialisme og imperialisme». Det starter med en oppsummering av den europeiske kolonitiden frem til 1880-tallet, hvor det etterpå gis en forklaring på imperialismebegrepet. «Imperialisme (av latin *imperare*, som betyr å herske) vil si at en stat forsøker å skaffe seg politisk, økonomisk og militært herredømme utover sine egne grenser.» ⁷⁰

Drivkreftene og årsakene bak imperialismen blir beskrevet i første delkapittel. Industrialisering, ny teknologi innen transport, kommunikasjon og våpen, befolkningsvekst, militær utbygging, nye medisiner, geografiske kunnskaper og ønsket om å bygge ut økonomisk virksomhet kommer frem som de sentrale punktene. Nasjonalisme, nasjonal stolthet og ære og maktkamp mellom industristatene blir trukket fram som grunnen til at politikere drev med imperialistisk politikk. Begrunnet med «Ekstrem nasjonalisme sammen med sosialdarwinistisk kulturhovmod gjorde det til den hvite manns plikt å sivilisere de svake». ⁷¹ Kristent misjonsarbeid kommer også frem som en begrunnelse. De økonomiske motivene blir utdypet med å forklare hvilke ressurser er som interessante for industrimaktene og ønsket om å bruke den politiske kontrollen for å få tilgang til nye markeder og for å kunne beskytte privat investert kapital. Proteksjonisme mellom industrilandene gjorde dette enda viktigere.

---

⁶⁷ Grimnes 2008: 131

⁶⁸ Grimnes 2008: 334

⁶⁹ Grimnes 2008: 351

⁷⁰ Libæk et al 2008: 222

⁷¹ Libæk et al 2008: 225

Oppdelingen av Afrika, erobringen, kolonistyre, motstand og grusomheter mot afrikanere får stor plass i imperialismekapittelet. I et utvalg koloniserte områder går forklaringene mere i dybden. Spenning mellom stormaktene som kom som en konsekvens av kolonikappløpet blir tatt opp.

Åpningen og tilgangen til det kinesiske markedet blir beskrevet som viktig for imperialistmaktene slik at de kunne utnytte landet økonomisk.

Japan sin vei til å bli en asiatiske imperialistmakt ved å industrialisere seg selv gjennom å etterligne vesten og deres erobringer i etterkant av dette, får sitt eget delkapittel.

USAs ekspansjon inn i meksikanske områder tidlig på 1800-tallet og deres overtagelse av andre gamle spanske kolonier blir tatt opp. Argumentet for ekspansjonen er å beskytte demokrati. Deres økonomiske interesser på kontinentet og i Stillehavet og deres villighet til å forsvare deres investeringer med å bruke militærmakt blir direkte kalt for imperialisme i underteksten til et kart.⁷² Se vedlegg 2.

Latin-Amerika får sitt eget delkapittel sentrert rundt utenlandsk kapital og innblanding.

Kapittelet avsluttes med å angi negative og positive ettervirkninger av imperialismen. Her kommer frem at store deler av dagens globale verdensøkonomi fortsatt har likhetstrekk som henger igjen fra imperialismens storhetstid.

Den første gangen imperialisme blir nevnt i denne boken er lenge før tema dukker opp. Det blir brukt i forbindelse med Romerriket. Her får begrepet får en kortere forklaring; «forskerne har diskutert årsakene til at romerne fortsatte sine erobningskriger, sin *imperialisme*, det vil si å skaffe seg militær og politisk kontroll over andre områder.»⁷³ I et avsnitt om den internasjonale arbeiderbevegelsen i forkant av første verdenskrig kommer det fram at det de var imot var imperialisme, nasjonalisme og militarisme. I En tekstboks om planøkonomi blir det beskrevet at marxistene mente at «konkurransen i markedsøkonomien skapte også klasseforskjeller, imperialisme og krig.»⁷⁴ Begrepet blir igjen benyttet i kapittelet om den kalde krigen for å beskrive politikken til Sovjetunionen og at sovjetiske ideologer beskriver amerikansk politikk som imperialisme.

Oppsummering: I likhet med de andre bøkene blir den europeiske erobringen av Afrika og Asia trukket fram som det viktigste med imperialisme, sammen med de forskjellige årsakene, forutsetningene og drivkreftene bak denne ekspansjonen. Forferdelighetene som ble påført lokalbefolkningen i de koloniserte områdene og hvilken effekt det hadde på områdene i etterkant får mye plass og dukker opp i en eller annen form i de fleste delkapitlene. Imperialismebegrepet blir også trukket fram i forbindelse med Romerriket, motstand mot imperialisme blant arbeiderbevegelser og marxistisk ideologi og politikk under den kalde krigen.

3.5 - Store norske leksikon

Store norske leksikon – sist endret 3.mai 2018

Olav Fagelund Knudsen

---

⁷² Libæk et al 2008: 243

⁷³ Libæk et al 2008: 47

⁷⁴ Libæk et al 2008: 288

Litteraturen som blir oppgitt som kilde til denne artikkelen er Jordheim & Neumann sin bok *Imperium imperialisme*. Derfor er det likheter mellom denne artikkelen og teorikapittelet i denne oppgaven.

Nettsiden definerer begrepet slik: «Imperialisme er en politikk som føres av en stat når den underlegger seg, eller forsøker å underlegge seg, andre stater og samfunn og former dem i sitt eget samfunnsbilde, ofte med religiøs eller ideologisk inspirasjon. Imperialisme betegner også ulike politiske tankeretninger, ideer eller teorier om det samme». ⁷⁵

Artikkelen starter med eksempler på tidlige former for imperialistisk politikk. Det romerske keiserdømmet, som jo er opphavet til begrepet, blir omtalt som dette. Det blir beskrevet at det oppstod en militær og religiøs imperialisme med dannelsen av islam på 600-tallet fordi de lå under seg store områder. Korstogene, sammen med kristen imperialisme og spanske og portugisiske erobringer i Amerika, Afrika og Asia, blir også nevnt som eksempler på denne typen imperialisme.

Etter dette beskrives den økonomiske motiverte handelsimperialismen ledet av Nederland, Storbritannia og Frankrike, som etablerte sine koloniriker. «Som eksemplene viser, er det et særegent trekk ved imperialismen opprettelse av kolonier, fjerntliggende områder styrt fra det imperialistiske sentret. Politikken kalles også gjerne kolonialisme». ⁷⁶

Neste avsnitt har tittelen *imperialismens tidsalder*. Det starter med forklaringen av utbredelsen og populariseringen av begrepet i løpet av 1800-tallet, med sitt utspring i debatter om det stadig ekspanderende britiske imperiet. Videre kommer en forklaring av og en oversikt over etableringen av kolonier blant de industrialiserte landene. Årsaken til at det blir kalt imperialismens tidsalder blir forklart med at «idéen om rettmessig ekspansjon ble typisk for en historisk periode fra siste del av 1800-tallet og fram til første verdenskrig.» ⁷⁷

USA får sitt eget avsnitt under imperialismens tidsalder. Landets rolle som tidligere koloni blir trukket frem sammen med den effekten det hadde på dets egne tanker om seg selv som en imperialistisk makt. Eksemplene monroedoktrinen, manifest destiny (tanken om at det var forutbestemt at USA skulle styre det nordamerikanske kontinent fra kyst til kyst med en «siviliserende» begrunnelse) og krigen mot Spania i 1898 hvor de overtok flere kolonier, blir beskrevet som viktige elementer i fremveksten av amerikansk imperialistisk politikk.

Det blir gitt en rekke eksempler på kritiske teorier om imperialisme som dukket opp i forløpet til første verdenskrig. Voksende sosialistiske bevegelser i stormaktene var opphavet til disse teoriene. Hobson, Hilferding, Lenin og Schumpeter nevnes som eksempler på innflytelsesrike bidragsytere.

Under tittelen «imperialisme i praksis etter 1920», hevder nettsiden at etter at begrepet i stadig større grad ble brukt allment, ble det benyttet til å betegne all ekspansiv stormaktspolitikk. Andre verdenskrig blir beskrevet som en konfrontasjon mellom stater som ønsket verdensherredømme med de fascistiske landene Tyskland, Italia og Japan

---

⁷⁵ Knudsen 2018

⁷⁶ Knudsen 2018

⁷⁷ Knudsen 2018

som utøvere av «praktisk imperialisme».⁷⁸ Sovjetunionen blir omtalt som et imperium som ble opprettet med makt etter andre verdenskrig.

Videre i artikkelen blir den pågående diskusjonen om den amerikanske indirekte kontrollen over landområder burde bli kalt imperialisme. Mange på venstresiden mente at det var imperialisme. Artikkelen har dette standpunktet; «Det finnes et bedre uttrykk for dette enn imperialisme, nemlig hegemoni, det vil si en dominans som følge av en overlegen posisjon og som ikke primært bygger på militær makt».⁷⁹

Artikkelen har eksempler på at imperialisme fortsatt eksisterer i dag. Stater prøver fortsatt på ulike måter å forme andre stater i sitt eget samfunnsbilde som Kina med sin politikk i Sør-Kina-havet og Putin sin behandling av flere av sine nabostater. USA, NATO og EU sin politikk med å sende militære styrker inn i land, med en normativ begrunnelse, for å forbedre eller stabilisere situasjonen. Eksempler som blir nevnt som noe som kan også tolkes som imperialisme, er deres handlinger i Afghanistan, Kosovo og Irak. «Likevel er disse eksemplene neppe å regne som imperialisme i den betydningen som brukes her, ettersom kontrollen over disse landene ikke har vært tatt fra dem.»⁸⁰

På slutten av artikkelen tas det opp begrepet kulturell imperialisme. Dette er et begrep noen bruker for å omtale spredningen av vestlig kultur til andre land. Videre blir det fortalt at FNs universelle verdier og prinsipper, som skal ha krav på gyldighet over hele kloden, kan bli tolket som et uttrykk for vestlig verdihegemoni.⁸¹

Oppsummering: Siden dette ikke er en lærebok og ikke må forholde seg til kompetansemål, skiller den seg derfor ut fra dem. Lærebøkene handler i stor grad om å beskrive en historisk periode. Artikkelens søkelys er på selve begrepet og dets forskjellige betydninger. Eksemplene på hva imperialisme betyr og innebærer er mere varierte enn lærebøkene. Dette vises for eksempel med tilfeller av imperialisme den dag i dag og lenge før imperialismens tidsalder. Kritikken og hvordan oppfatningen av begrepet har endret seg over tid er også inkludert.

---

⁷⁸ Knudsen 2018

⁷⁹ Knudsen 2018

⁸⁰ Knudsen 2018

⁸¹ Knudsen 2018

4.0 – Analyse og drøfting av empiri

Denne delen av oppgaven diskuterer rundt og sammenligner empirien etablert i teoridelen og den empiriske gjennomgangen av lærebøkene for å svare på forskningsspørsmålene fastslått i innledningen.

4.1 - Kompetansemål og imperialisme

Læreplanen for fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram i kunnskapsløftet Ik06 inkluderer kompetansemålet «presentere sentrale trekk ved kolonialismen og situasjonen i et ikke-europeisk område på 1800-tallet, sett fra ulike perspektiver».⁸² Dette er det mest aktuelle kompetansemålet man kan forbinde med imperialisme og perioden som blir tatt opp under det imperialismefokuserte kapitlet i lærebøkene. Bøkene *Portal* og *Alle tiders historie* forklarer at det er dette kompetansemålet som skal oppnås i imperialismekapitlet deres.⁸³ Begrepet skal ikke være nytt for skoleelevene på videregående. Historiedelen av samfunnsfaget har et kompetansemål etter 10.årstrinn som sier at eleven skal kunne «gjøre rede for kolonialisme og imperialisme og gi eksempler på avkolonisering.»⁸⁴ Her blir imperialismebegrepet direkte nevnt som noe eleven skal kjenne til, dette til forskjell fra videregående.

I en rekke av de andre kompetansemålene i videregående skole kan det være naturlig å trekke inn imperialismen som en del av forklaringen. Et eksempel på dette er «drøfte hvordan nasjonalstaten har skapt nasjonal og kulturell samhörighet, men også konflikter og undertrykkelse».⁸⁵ Nasjonalisme var en viktig årsak til at stater bedrev imperialistisk politikk. Elever skal også kunne «vurdere ulike ideologiers betydning for mennesker, politiske bevegelser og statsutvikling på 1900-tallet».⁸⁶ Imperialisme var en ideologi som hadde fått stor betydning innen starten av 1900-tallet. Den fikk innflytelse på utviklingen av nye ideologier som sosialisme og kommunisme, hvor anti-imperialisme er et sentrale trekk. «Imperialismens tidsalder», høyimperialismen og nyimperialismen er begreper som omtaler en tidsperiode som begynner en gang i løpet av 1800-tallet og slutter med utbruddet av første verdenskrig i 1914. Et av kompetansemålene inkluderer å kunne redegjøre for bakgrunnen til verdenskrigene. Å ha et innblikk i hvordan verden var i forkant av disse og hva slags tanker som var med å forme den, vil være en viktig del av forklaringen. I «åpne» kompetansemål kan bestemmes geografisk område av den enkelte lærer eller elev. Slike kompetansemål kan være «finne eksempler på hendelser som har formet et ikke-europeisk lands historie etter 1900 og reflektere over hvordan landet kunne ha utvikle seg hvis disse hendelsene ikke hadde funnet sted»⁸⁷ eller «Undersøke bakgrunnen for en pågående konflikt, og drøfte reaksjoner i det internasjonale samfunnet»⁸⁸. Her vil det være enkelte å trekke inn eksempler hvor imperialistisk politikk har hatt en viktig rolle.

Kontrafaktisk historie er et av kompetansemålene. «Hvordan ville verden vært uten imperialisme?» er et godt eksempel på noe en elev kan reflektere over.

---

⁸² Utdanningsdirektoratet 2009: 7

⁸³ Arnesen 2010: 180, Heum et al 2014: 187

⁸⁴ Utdanningsdirektoratet 2013: 8

⁸⁵ Utdanningsdirektoratet 2009: 7

⁸⁶ Utdanningsdirektoratet 2009: 7

⁸⁷ Utdanningsdirektoratet 2009: 7

⁸⁸ Utdanningsdirektoratet 2009: 7

4.2 - Imperialismebegrepet i lærebøkene

De fire lærebøkene det blir tatt utgangspunkt i har en rekke likheter og forskjeller i hva som blir inkludert og hvilke eksempler som blir brukt i deres forklaring av hva imperialism er. Videre følger en vurdering av hva som ble vektlagt, kategorisert etter de forskjellige punktene satt opp i forkant av den empiriske gjennomgangen.

Økning av landegrenser – Helt sentralt

Det er uten tvil at der er dette det punktet som blir tyngst vektlagt i disse lærebøkene når de skal beskrive imperialism. Alle bøkene har dedikert store deler av de imperialismefokuserte kapitlene til å forklare og utdype de europeiske ekspansjonene. Dette gjelder hovedsakelig Afrika og til en mindre grad, Asia i tidsperioden 1870-1914. Hvilken stormakt som koloniserer de forskjellige områdene i «kappløpet om Afrika» og hvordan de gikk fram for å gjennomføre dette er noe som er felles for alle bøkene. Det finnes noen variasjoner i hva som blir dratt fram som de viktigste eksemplene og i om bøkene tar for seg ekspansjoner i et område eller av en utvalgt kolonimakt. Siden kompetansemålet er at eleven skal kunne presentere sentrale trekk med kolonialismen kan fokuset på landegrenseendringene være et bevisst valg av forfatterne.

Historiske sammenligninger – Nesten ignorert

Det at en land ønskes å forbindes med et tapt imperium, som regel Romerriket eller en keiser blir i liten grad brukt for å beskrive imperialism. *Historie VG3* beskriver at romerne drev med imperialism siden de drev med erobringskriger.⁸⁹ Det er under beskrivelser av nasjonalisme og fascisme i Italia slike sammenligninger er vanlige. *Alle tiders historie* er den eneste boken som trekker tråder mellom imperialism, fascistisk ideologi og ønsket om å reetablere Romerriket.⁹⁰

Økonomiske begrunnelser – Viktig, men ikke utfyllende

Det økonomiske aspektet med imperialism blir belyst i alle bøkene og penger er trukket fram som den viktigste eller en av de sentrale årsakene til at imperialistisk politikk ble utført. Økonomisk gevinst på bekostning av lokalbefolkningen i koloniserte territorier er et tema alle lærebøkene beskriver. Råvaretilgangen nye områder ga og muligheten for industrimaktene å selge deres varer i koloniene er et poeng som kommer fram. Ofte brukes britisk India som et kroneksempel på dette.

Ingen av bøkene diskuterer noen forbindelse mellom kapitalisme og imperialism. (*Alle tiders historie* nevner ikke kapitalisme noe sted i hele boken.) Et bilde med navn «krig og kapitalisme, eller forvandlingen fra menneskeblod til gull»⁹¹, se vedlegg 3, finnes i *Portal*, men selv her blir det ikke tatt opp i etterkant.

Militært begrunnet maktsystem – Delvis inkludert

Sammenhengen mellom bruk av militærmakt og imperialism kommer fram i sammenhenger hvor det blir beskrevet hvordan imperialistmaktene tok og beholdt kontrollen i sine kolonier og interessesfærer. Teknologiske fordeler og et sterkt militære kommer fram som sentrale elementer som gjorde det mulig for en imperialistisk stat å bedrive erobring.⁹² Bare i *Alle tiders historie* blir dette punktet trukket fram som et eget

---

⁸⁹ Libæk et al 2008: 46

⁹⁰ Heum et al 2014: 194, 296

⁹¹ Arnesen 2010: 193

⁹² Libæk et al 2008: 222, Grimnes 2008: 128, Arnesen 2010: 183

poeng, som er en del av imperialismebegrepet.⁹³ Denne boken har også et oppgavespørsmål, hvor eleven skal vurdere om demokratiske tanker er i strid med den imperialistiske ideologien, med utgangspunkt i et utdrag fra diktet «white man's burden»⁹⁴. Den er den eneste boken av de fire som i det hele tatt nevner imperialisme i en sammenheng med styreform, ettersom det er den samme boken som forbinder det med fascisme.

Ideologisk tankegods – Inkludert og vektlagt

Sammen med de økonomiske drivkreftene er det nasjonalisme, sammenhengen mellom kolonier og nasjonens ære, sosialdarwinisme, overlegenhet, kristen misjon og rasisme som kommer fram som de store årsakene til imperialismen i alle lærebøkene.⁹⁵ Disse punktene får sin plass blant delkapitler som beskriver forutsetninger, drivkrefter og årsaker. Dette skjer som regel med en tilhørende historisk kilde som skal vises som eksempel på det. Maktkamp og konkurranse mellom de imperialistiske statene blir trukket inn på de samme stedene.

4.3 - Lærebøker vs. teori

Det kreves at eleven skal ha evnen til å definere hva som er inkludert i begrepet imperialisme. Dette kommer frem i spørsmålene som stilles i slutten av imperialismekapitlene. Tre av bøkene (ikke *Alle tiders historie*) har som den første oppgaven at eleven skal definere imperialismebegrepet, formulert som «hva menes med imperialisme?»⁹⁶ eller «hva er imperialisme?»⁹⁷ Med dette forteller bøkene at dette er en svært sentral kunnskap som eleven skal tilegnet seg i løpet av dette kapitlet.

Det er åpenbart at lærebokforfattere må begrense seg på mangeområder når de tar for seg et komplekst begrep som imperialisme. Dette må man ha i bakhodet når man skal sammenligne imperialismebegrep i lære med begrepets historiske bakgrunn. Forfatterne har ikke muligheten til å være like utfyllende i sin forklaring siden det skal legges på et faglig nivå som gjør det mulig for eleven å forstå det. En grundig og utfyllende beskrivelse av begrepet ville tatt for stor plass i en bok som allerede skal inneholde pensumet til hele historiefaget. Det å ha god kjennskap til historiske begreper er fortsatt en viktig del av faget. I dette delkapitlet sammenlignes forklaringen av imperialisme som finnes teoridelen med den som er i gjennomgangen. Dessuten drøftes det rundt mulige årsaker til hvorfor lærebøkene har valgt å vektlegge på den måten de har gjort.

Begrepet, slik det kommer fram i lærebøkene, er veldig knyttet til den historiske perioden som starter på 1800-tallet og fortsetter fram til første verdenskrig. Dette gir mening med hensyn til at det var i denne perioden begrepet oppsto og ble utbredt og fordi det omtaler fenomenet som dominerte denne tiden. Til tross for dette blir imperialisme i seg selv ofte ikke nødvendigvis forbundet til en bestemt tidsperiode. Erobring og etablering av kolonier er det som blir mest forbundet med begrepet i lærebøkene. Dette er på linje med de tradisjonelle forståelsene av begrepet, der det hovedsakelig ble benyttet til å beskrive, den britiske kolonipolitikken. Å definere imperialisme på grunnlag av dette strider imot Edward Saids moderne definisjon. Han beskriver imperialisme som en ideologi og kolonialisme som politikken. Det å skille disse

---

⁹³ Heum et al 2014: 189

⁹⁴ Heum et al 2014: 203

⁹⁵ Libæk et al 2008: 224, Grimnes 2008: 128-129, Heum et al 2014: 190, Arnesen 2010: 184

⁹⁶ Arnesen 2010: 191, Libæk et al 2008: 248

⁹⁷ Grimnes 2008: 130

begrepene fra hverandre er ikke noe lærebøkene gjør. Måtene bøkene direkte definerer imperialismebegrepet på er fullstendig i tråd med måten de velger å utdype det på. Her er det et tydelig skille mellom bøkene og Store Norske Leksikon sin mere utfyllende definisjon. Nettsiden tar med de tilhørende ideologiske momenter. Dette er mere på linje med begrepets historiske bakgrunn.

Måten bøkene tar for seg begrepets betydning utenfor geografisk ekspansjon kommer fram som årsakene til kolonipolitikken. Istedenfor å trekke dem sammen til det overordnede fenomenet «imperialisme» hvor årsakene er en del av det, skiller bøkene disse fra hverandre, hvor det ene førte til det andre. En slik deling strider imot en moderne definisjon av begrepet. På en måte kan en si at lærebøkene forklarer imperialisme(erobring) med imperialisme(ideologi). Man kan skille mellom imperialisme og imperialistisk politikk. Imperialistisk politikk er det å føre aggressiv utenrikspolitikk basert på den imperialistisk ideologi, eller *praktisk imperialisme* som Store Norske Leksikon kaller det. Det kan være at dette er et bevisst valg av lærebokforfatterne for å gjøre begrepet håndterlig for elevene. Det kan også være et resultat av deres egne valg av definisjoner eller at de har valgt å definere begrepet på en forenklet måte.

De mest sentrale ideologiske momentene av imperialismebegrepet som kommer frem i teoridelen, blir også beskrevet i lærebøkene. Her kan det argumenteres for at bøkene er utfyllende i sin formidling. De tydelige forbindelsene mellom nasjonalistiske holdninger og imperialistisk politikk er en av de mere utdypende poengene som kommer fram i imperialismekapitlene. Den generelle delen av læreplanen stiller krav til verdiskapning og den moralske utdanningen til elevene. Det er en del av skolens mandat å motvirke fordommer og diskriminering og fremme gjensidig respekt og toleranse mellom grupper med ulike levesett.⁹⁸ Imperialisme som ideologi er i strid med dette synspunktet. En del av historiefaget i skolen er å ta opp kontroversielle tema fra fortiden, slik som rasisme. Formidlingen av imperialisme i lærebøkene blir derfor sannsynligvis preget av dette.

I bøkene fremstår den kristne misjonen som en viktig årsak til imperialistisk politikk. I begrepets historiske bakgrunn er ikke dette noe som blir trukket frem som en sentral begrunnelse. Derimot er siviliseringsmisjonen i sammenheng med kulturelt hovmod blitt lagt stor vekt på. I imperialistmaktens øyne er deres eget verdenssyn overlegent. Dette ønskes overført til befolkningen i koloniene. Det kan være flere grunner til dette. En mulig tolkning er at det kristne livssynet på 1800-tallet var en integrert del av hva de mente omfattet et «sivilisert» menneske. Samtidens teoretikere følte derfor ikke det som nødvendig å presisere dette i noen omfattende form. Det kan også tenkes at dette er en forenklet form av imperialismens siviliseringsaspekt og at lærebokforfatterne derfor har valgt å legge et økt fokus på dette. Store Norske Leksikon trekker inn «kristen imperialisme» som noe eget ved å spesifikt sikte til korstogene på 1000-tallet og de spanske og portugisiske erobringene i flere deler av verden i forkant av 1800-tallet. Dette er ett av flere eksempler på at nettsiden ønsker å formidle til leseren at det finnes flere forskjellige former for imperialisme og den ikke eksklusivt er bundet til en bestemt tidsperiode.

I likhet med ideologien kommer også det økonomiske aspektet av imperialisme frem som en forutsetning til imperialisme i lærebøkene, ikke som en del av. Dette er uforenlig med hvordan begrepets venstreorienterte kritikere som Cunow, Lenin og Luxemburg ville ha definert det. Poenget at kolonimaktene erobret nye områder for å kunne utnytte dem

---

⁹⁸ Utdanningsdirektoratet 2015

økonomisk kommer tydelig fram. Tilgangen på nye og flere råvarer, samt muligheten til å selge sine egne industrivarer på disse markedene, blir tatt frem av de britiske imperialistiske politikerne i deres egne begrunnelser for å fortsette å skaffe seg kolonier. Definisjonene gitt av de politisk venstreorienterte kritikerne ville beskrevet at bøkene ikke tar med det viktigste, nemlig imperialismens tilknytning til det kapitalistiske systemet, som de også var sterke kritikere av. Vladimir Lenins anti-imperialistiske og anti-kapitalistiske ideer var en del av bakgrunnen for et tema som får stor plass i lærebøkene nemlig den kalde krigen. I det hele tatt er kapitalisme generelt er noe bøkene ikke velger å beskrive eller kritisere på en utdypende måte. Det er mulig at lærebokforfatterne har vurdert at en slik definisjon av begrepet ville vært å legge for stor vekt på radikale politiske meninger og tolkninger. På den andre siden kan det sies at disse tankene hadde så stor effekt på verdenshistorien at de *burde* bli inkludert i beskrivelsen. Bildet i vedlegg 3 henter til en kobling mellom kapitalisme og imperialism, eller at i alle fall det var noen som mener at det er det. Det at dette bildet ikke får noen videre drøfting, typer på at forfatterne prioriterer en slik kobling. Store Norske Leksikon tar ikke, i likhet med lærebøkene, direkte med økonomi eller kapitalisme i sin definisjon av begrepet. Nettsiden har derimot et par korte avsnitt som oppsummerer disse tolkningene i sin seksjon, «kritiske teorier»⁹⁹. Her blir den sosialistiske bevegelsens protester mot imperialistisk politikk, som uttrykk for kapitalisme tatt med. SNL tar i bruk «handelsimperialisme»¹⁰⁰ som et begrep for å beskrive den økonomisk motiverte imperialismen i forkant av 1800-tallet. Hvordan dette skiller seg fra den «ordinære» imperialismen er ikke videre spesifisert. Det kan tenkes at det blir antydnet at kolonirikene som var etablert i forkant av denne tidsperioden, ikke hadde en ideologisk begrunnelse.

Tilknytningene imperialismebegrepet har til de gamle imperier og keisere var i høy grad et tegn på et nytt og udefinert begrep som teoretikere gikk stadig lengre bort fra etter det begynte å bli et etablert uttrykk. Som tidligere skrevet er det få eksempler på at lærebøkene inkluderer dette i sine bøker. Kun én av bøkene trekker inn Romerriket i sammenheng med imperialism. I dette tilfellet siktes det ikke til imperialistiske drivkrefter, men en beskrive av Romerrikets erobringer. Her velger *Historie VG3* å gi en definisjon på imperialism på den magreste mulige måten, allerede tidlig i boken. Senere gis begrepet en ny og grundigere definisjon under imperialismekapitlet. Det er vanskelig å si om dette er en bevisst beslutning eller en forglemmelse fra forfatterens side. Det er mulig at de ønsket å få med begrepet i sammenheng med Romerriket og at den forenklete versjonen passet bedre inn i det narrativ som de ønsket å formidle.

Om USA kan betegnes som en imperialistmakt både før og etter imperialismens tidsalder, varierer fra bok til bok. Tre av bøkene (ikke *Alle tiders historie*) har i imperialismekapitlene sine gitt Amerika sitt eget avsnitt. Der beskriver de USA som i alle fall som en viss grad imperialistisk. Ofte skjer dette på en måte som skiller dem litt fra de europeiske kolonimaktene. De økonomiske faktorene er der høyere vektlagt. Vedlegg 2 er et eksempel at en bok direkte beskrive USA som en imperialistisk makt. Også I SNL har landet fått sin egen del under avsnittet «imperialismens tidsalder». Dette viser at de ønsker å sette dem i en egen bås, adskilt fra de andre stormaktene.

Alle bøkene gir Kina og Japan sine egne avsnitt eller delkapitler i imperialismekapitlene sine. Dette kan komme av at det stilles krav i kompetansemålene om at eleven skal kjenne til ikke-europeiske eksempler.

---

⁹⁹ Knudsen 2018

¹⁰⁰ Knudsen 2018

4.4 – Imperialismen som epokebegrep

Som både teorien og lærebøkene viser, er imperialismebegrepet mangfoldig både i sine definisjonsmåter, bruksområder og forklaringer. I denne delen drøftes de forskjellige formene begrepet inneholder.

En av disse formene er tilfellene hvor det referer til en begrenset tid og rom. Denne formen skal det nå settes et søkelys på, for å finne ut i hvilken grad lærebøkene vektlegger begrepets epokebeskrivende form.

I begrepets historiske bakgrunn sikter imperialismen oftest til et sett med tanker, holdninger, meninger og verdenssyn, med andre ord, en ideologi. De vanligste definisjonene av begrepet som kommer fram i lærebøkene er at det blir siktet til en handling som blir utført, altså erobring og ekspansjon. På denne måten bruker bøkene begrepet i en realhistorisk form ved å formidle kunnskap om fortidens hendelser. Hobson benyttet seg av imperialismen som et instrument for historisk analyse.¹⁰¹ Han tok de nye fenomenene som knyttet seg til den europeiske ekspansjonen, og brukte imperialismen som samlebegrep for å betegne dem. Lærebøkene tar for seg imperialismen i seg selv som et fenomen, altså noe som kan sanses, observeres eller «noe som skjer».

Den sosialistiske bevegelsen bruker imperialismen som et politisk begrep og et slagord for å kritisere. Dette gjorde at det sluttet å være nøytralt og ble et politisk ladet begrep. Utenfor dette, akademisk forskning og historielæringshensikter blir begrepet generelt lite brukt i dagligtalen.

Både lærebøkene og teoretikere har flere eksempler hvor de bruker begrepet til å beskrive eller henvise til det som tilhørende en bestemt tidsperiode eller en epoke. Et tydelig eksempel på dette er i *Tidslinjer 2* hvor det er ment at eleven skal sortere en rekke ord i kronologisk rekkefølge, hvor imperialismen er én av dem.¹⁰² Et uttrykk som dukker opp flere steder i lærebøkene er «imperialismens tidsalder» som en måte på å avgrense begrepet til en historisk periode. SNL, tidslinjer 2, og Portal benytter seg av det. Alle tiders historie har *nyimperialismen* som sitt tidsavgrensede begrep. Dette er sannsynligvis et synonym for *høyimperialismen*. Tanken som dette antyder nemlig at imperialismen med alt sitt tilhørende innhold var så betydelig at det kom til å definere en hel epoke. Det er grunn til å tro at 1800-tallets og tidlig 1900-tallets tenkere ville vært enige i dette. Hobson konkluderte med det samme i sin egen 1902 analyse av begrepet, *imperialism: A study*.

4.5 - Imperialisme etter dens tidsalder

Selv om imperialismen gjerne forbindes med «imperialismens tidsalder», er det i mange øyne ikke slik at imperialistisk politikk sluttet å bli ført i løpet av 1900-tallet. Videre skal det ses på de tilfellene der lærebøkene benytter seg av eller inkluderer imperialismebegrepet i deres skildringer av hendelser etter første verdenskrig.

Siden begrepet ble diskreditert som en følge av første verdenskrig og ideologiens tilhengere ble i mindretall de i fleste steder i verden, sluttet de som førte imperialistisk politikk å kalle det for imperialismen. Imperialisme hadde blitt et begrep med svært negative assosiasjoner, også blant de som ikke befant seg på den politiske venstresiden. Dette viser at imperialismen er et politisk omstridt begrep. Dette kan være en årsak til lærebøkens sparsommelige utnyttelse av begrepet senere i verdenshistorien.

---

¹⁰¹ Jordheim og Neumann: 57

¹⁰² Grimnes 2008: 89

Den eneste sammenhengen hvor flere enn én bok benytter seg av imperialismebegrepet er for å beskrive stormaktspolitikken under den kalde krigen. Valget av eksempler som trekkes inn kan ha sin bakgrunn i at begrepet har fått en politisk polariserende natur. To bøker bruker imperialismebegrepet i sine utgreinger om Vietnamkrigen. I en av dem hevdes det at dette er et bevis på at USA, i likhet med Sovjetunionen, fører en imperialistisk politikk. Historie VG3 forteller at Stalins utenrikspolitikk var påvirket av en blanding av gammel russisk imperialisme og revolusjonære ideer. Dette kan i seg selv virke selvmotsigende på grunn av de revolusjonære ideenes anti-imperialistiske grunnlag. Kommunismeideologiens bakgrunn som en motstander og bekjemper av imperialisme er kun nevnt i to bøker.

Alle tiders historie og SNL påpeker sammenhengen eller likheten mellom fascistisk og imperialistisk politikk. Det er lett å tenke at imperialisme og fascisme har mange ting til felles og at dette derfor ville være en enkel og ufarlig sammenligning å gjøre i de andre bøkene.

I en analyse av imperialismebegrepet under den kalde krigen, kan man tenke på USA og Sovjetunionen som polariserte motsetninger. Hvilket av dem som blir trukket fram som eksempel kan ses på som en politisk mening. Eksempelene lærebøkene trekker fram er generelt særdeles politisk ukontroversielle. I tilfellene der imperialismebegrepet blir benyttet er det gjerne formulert på ufarlige eller forklarende måter. Som eksempel «det var noen som mente at... det kan betraktes som ...» osv. Lite tyder på at noen av lærebokforfatterne fremmer en bestemt politisk mening i måten de beskriver begrepet på. Det går an å peke på feighet som en årsak til dette eller at de ikke er villige til å velge politisk side. Mere sannsynlig er det at de ønsker å formidle historien på en mest mulig politisk nøytral måte for elevene.

5.0 – Konklusjon

En begrepshistorisk analyse av imperialisme har som hensikt å historisere begrepet og med det finne noe om fortiden og nåtiden. Hva som er betydningsinnholdet i begrepet til forskjellige tidsperioder, speiler fortidens samfunn. Denne oppgaven kommer frem til en rekke forskjeller og likheter mellom dagens lærebøker og fortidens teoretikere. Måten begrepet ble brukt i tiden etter at det oppsto, brukes fortsatt i dag. Men forståelsen er annerledes. Holdningene og meningene om innholdet i imperialisme har også forandret seg drastisk de siste 150 årene.

Imperialisme er et mangesidig og komplekst begrep. Dette kommer frem bare ved at ingen av ordlydene i definisjonene blant datagrunnlaget til denne oppgaven er identiske. Fremstillingene, årsaksforklaringene og kapitteleomfangene av imperialisme i de fire lærebøkene er derimot nesten identiske med hverandre. Det er kun små variasjoner i ting som eksempelbruk og fokusområde som skiller dem fra hverandre. Det var derfor hensiktsmessig å se på lærebøkene som en helhet når de skulle sammenlignes med begrepets historiske bakgrunn. Fortidens teoretikere beskrev derimot imperialismebegrepet med stort spenn, både når det gjaldt definisjon, hensikt, innhold og om det betegnet noe positivt eller ikke.

Måten lærebøkene definerer imperialisme på er at det er nesten synonymt med erobring eller erobringsspolitikk. Det er liten grunn til å tro at fortidens teoretiker ville vært uenige med en slik definisjon, men de ville nok også kalt det en sterk forenkling av virkelighetens kompleksitet. Det er ingen overraskelse at skolebøker forenkler vanskelige tema og begrep. Det er en viktig del av jobben til en lærebok å forklare verden på et faglig nivå tilpasset eleven. Det er fortsatt imperialisme, bare at det er for nybegynnere. Det innholdet som blir lagt i imperialismebegrepet i skolebøkene blir beskrevet og forklart som årsaksforklaringer. Det blir ikke fremstilt som del av en ideologi, noe som var synspunktet til flere av fortidens tenkere. Derimot betyr ikke dette at det ikke er mye av de samme innholdet som blir lagt i begrepet i dag i lærebøkene. Formuleringen av hva årsakene «er» er imidlertid annerledes. Vektleggingen av innholdet er i stor grad formulert på en måte som viser at lærebøkene ønsker å beskrive en historisk periode eller et tema, henholdsvis «tiden før første verdenskrig» og «stormaktene deler verden mellom seg». Eller en annen formulering av det samme. Lærebøkene tar i bruk begrepet for å forklare tidsperioden eller tema. De forklarer heller begrepet med å beskrive tidsperioden.

Tidligere har oppgaven sagt at bøkene beskriver imperialisme som et begrep som beskriver et fenomen. I begrepets historiske bakgrunn kommer det fram at det var et begrep som ble til for å ordlegge summen av en rekke dominerende fenomen i deres verden. SNL kan ses på som en mellomting mellom bøkens forenklinger og den historiske bakgrunnens kompleksitet. Her burde det pekes på at den undersøkte nettsiden nettopp har formålet, i motsetning til lærebøkene, å beskrive og oppsummere betydningen av imperialisme. Den er tatt med for å gi et (litt) større perspektiv på kildene elever ser på når de lærer om begrepet.

Hensikten med å se på uttrykket «imperialismens tidsalder» er for det første å se på en formulering som dukker opp flere steder i ulike tekster. For det andre er det for å se på om imperialismebegrepet bygger på en bestemt oppfattelse av tid. Ordlyden i seg selv gir et inntrykk av at det er slik det er. Man finner flere eksempler, både i lærebøkene og i historien, på at betydningen av innholdet i imperialisme var så viktig i en tidsperiode at det blir til noe som gir navn på en hel tidsepoke. Slik som uttrykket «imperialismens tidsalder» og andre lignende ordlyder hvor det siktes til det samme.

Gjør dette imperialisme til et tidsbestemt begrep? Dette kan besvares med både ja og nei. Det viser at begrepet betraktes som viktigere eller mere betydningsfullt i en bestemt periode. Hvis man tenker på imperialisme som et begrep som oppsummerer betegnelser på en rekke forskjellige fenomen som for eksempel ekspansjon, økonomisk utnyttelse, nasjonalisme osv., inkluderer dette både fenomener som har eksistert siden samfunnet oppstod og noe som foregår den dag i dag.

Det er ikke mange tilfeller av at lærebøkene benytter seg av imperialismebegrepet verken før eller etter «imperialismens tidsalder». Dette kan være med på å støtte opp under en tanke om at det er et tidsbestemt begrep, eller i alle fall at lærebøkene fremstiller det slik. En annen forklaring er at det er et tegn på et politisk ladet begrep. Derfor velger lærebøkene å ikke bruke begrepet til å beskrive hendelser utenfor tidsperioden det er mest relevant. I de få tilfellene der det faktisk blir benyttet, er det nesten alltid i ukontroversielle sammenhenger. Et eksempel på dette er å forklare en persons eller en gruppe med personer, sine meninger eller oppfatning av en hendelse eller hendelsesforløp.

Siden begrepshistorie som fagfelt har blitt en stadig viktigere del av historiefaget, kan det da også tenkes at det har blitt en viktigere del av skolens historieundervisning.¹⁰³ Det å lære elevene nye begreper har alltid vært en viktig del av det å være historielærer på samme måte som det er viktig for lærere i andre humanistiske fag. I Kosellecks øyne var det å undersøke og forstå endringene i begrepenes betydningsinnhold en måte å lære mye om fortidens samfunn. Begreper oppstår og brukes for å sette ord på virkeligheten og deres språk speiler denne virkeligheten. En oppgave slik som denne kan brukes som en del av en større undersøkelse om hvordan skolen behandler og underviser historiske begreper.

Avslutningsvis skal det trekkes fram at denne oppgaven ikke vil gi et godt nok grunnlag i seg selv for å beskrive hvordan imperialismebegrepet blir tatt opp i skolen. Læreboka er ikke skolen og er langt fra den eneste ressursen en lærer benytter seg av. Denne oppgaven ser verken på lærebøkens nettsider eller på hvordan en lærer faktisk formidler begrepet, temaet eller den mest relevante tidsperioden. Oppgaven sier heller ikke noe om hvilke andre begreper bøkene har brukt når de omtaler innhold som kan betraktes som en del av i imperialisme, men ikke kaller det imperialisme. Et slikt begrep kan for eksempel være «globalisering». Et begrep mange mener er omstridt og har tilsynelatende flere likhetstrekk med imperialisme. Tema er ikke tomt. Dette kan være den neste undersøkelsen.

---

¹⁰³ Kvande & Naastad: 194

Litteraturliste

- Arnesen, E. (red.) (2010) *Portal – Verdenshistorie og Norgeshistorie VG3 – Påbygging* Oslo: Det norske samlaget
- Bratberg, Ø. (2014) *Tekstanalyse for samfunnsvitere* Oslo: Cappelen Damm akademisk
- Dilke, C., W (1869) *Greater Britain a record of travel in English-speaking countries during 1866-7* Philadelphia: J.B. Lippincott & co, London: Macmillan & co Hentet fra <http://www.gutenberg.org/files/41755/41755-h/41755-h.htm>
- Grimnes, O.K. (2008) *Tidslinjer 2: Verden og Norge: Historie VG3* Oslo: Aschehoug
- Hassing, A. (2009a) «begrebshistorie – om at didaktisere en teoretisk tilgang til historiefaget», i Wiben, P. (red.) (2009) *Historiedidaktik* København: Columbus forlag
- Hassing, A. (2009b) *Introduktion til begrebshistorie*
- Heum, T., Martinsen K. D., Moum, T., Teige, O. (2014) *Alle tiders historie – fra de eldste tider til våre dager - VG3 påbygging* Oslo: Cappelen Damm
- Howe, S. (red.) (2010) *The new imperial histories reader* New York: Routledge
- Jordheim, H., Neumann I.B (2008) *Imperium Imperialisme*. Oslo: Unipub
- Kjeldstadli, K. (1999) *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget* (2.Utgave) Oslo: universitetsforlaget
- Knudsen, O. F. (sist endret 3.mai 2018) *Imperialisme* Hentet fra <https://snl.no/imperialisme>
- Koselleck, R. (2004) *Erfarenhet, tid och historia – om historiska tiders semantik* Uddavalla: Daidalos AB
- Kvande, L., Naastad, N. (2020) «Hva skal vi med historie? Historiedidaktikk i teori og praksis Oslo: Universitetsforlaget
- Lenin, V.I. (1985) *Imperialism. The highest stage of capitalism. A popular outline*. New York: International publishers
- Libæk, I., Stenersen, Ø., Sveen, A., Aastad, S.A. (2008) *Historie VG3: påbygging* Oslo: Cappelen Damm
- Rødt (u.å) *Fred* Hentet 01.08.2020 fra <https://roedt.no/fred>
- Said, E.W. (1993) *Culture and imperialism* London: Chatto & Windus
- Utdanningsdirektoratet. (2009). *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram* (HIS1-02) Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02>
- Utdanningsdirektoratet. (2013) *Læreplan i samfunnsfag (SAF1-03)* Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/SAF1-03>
- Utdanningsdirektoratet. (2015) *Generell del av læreplanen – kulturarv og identitet* Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/generell-del-av-lareplanen/det-meiningssokjande-mennesket/#kulturarv-og-identitet>

Utdanningsdirektoratet. (2019) *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberevende utdanningsprogram* (HIS01-03) Hentet fra <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-lk20/HIS01-03.pdf>

Waagene, E., Gjerustad, C. (2015) *Valg og bruk av læremidler: Innledende analyser av en spørreundersøkelse av lærere*, Arbeidsnotat 12. Hentet fra <https://www.udir.no/globalassets/filer/tall-og-forskning/forskningsrapporter/nifuarbeidsnotat2015-12-aller-siste.pdf>

Vedlegg

Vedlegg 1 – Side 183 Arnesen 2010

himmelstrok satte på makabert vis farge på hverdagen i industrisamfunnet og appellerte til nasjonalstoltheten.

Årsaker til imperialismen

Jakten på kolonier ble enda mer intens da statsledere og enkelte finansmenn kom fram til at ressursene i verden var begrenset. Derfor trakk de den slutningen at stater som raskt klarte å bygge opp et koloniimperium, ville ha store fordeler i form av adgang til markeder og tilgang på billig arbeidskraft, råvarer og halvfabrikata. De statene som ble hengende etter i kolonikappløpet, ville miste plassen i første divisjon for alltid. Den britiske koloniministeren Joseph Chamberlain sa i 1897: «Det er et tegn i tida at all makt samles i hendene på store imperier, mens mindre stater reduseres til andre- eller tredjerangs nasjoner.»

De nye imperiene var på mange måter et produkt av den industrielle revolusjonen. Det var oppstått et teknologisk og militært gap mellom de vestlige industristatene og

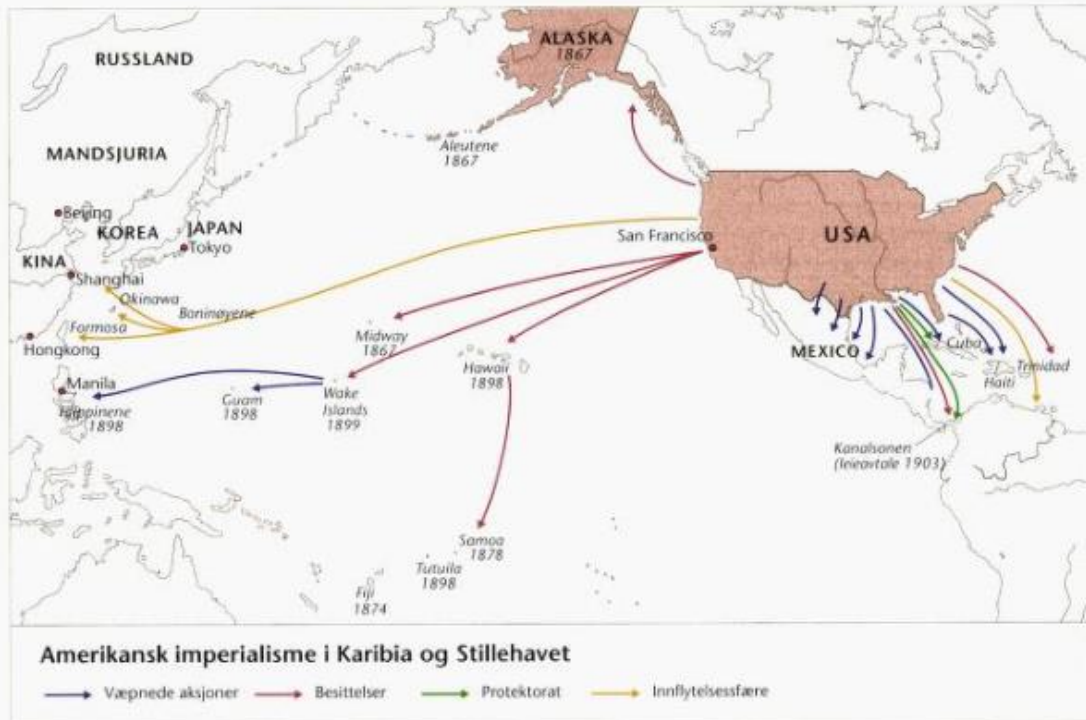
resten av verden. Gapet ble brutalt tydelig mot slutten av 1800-tallet, da rifler med magasin og maskingeværer kom i bruk. I 1896–1898 ble den engelske generalen Herbert Kitchener verdensberømt på grunn av effektiv bruk av de nye drapsmaskinene under en straffeekspedisjon i Sudan. I ett slag, ved Omdurman i 1898, stormet 11 000 sudanere seg til døde mot britiske maskingeværer. Kitchener mistet bare 49 mann.

Medisinske nyvinninger var en annen forutsetning for erobringene. Tropesykdommer hadde fått europeerne til å holde seg til kystområdene. Trengte de inn i landet, for eksempel i Afrika eller i Indonesia, døde de i hopetall. Men i 1820-årene ble det oppdaget at kinin beskyttet mot malaria, og i 1840-årene begynte europeere i Vest-Afrika å ta kinin regelmessig. Før 1840 var dødsraten (antall døde per 1000 personer) blant hvite i Vest-Afrika mellom 250 og 750 i året. Etter 1840 sank dødsraten til mellom 50 og 100. Dermed var Afrika ikke lenger nødvendigvis den hvite manns grav.

De europeiske kolonirikene i 1914

I 1914 var bare Liberia og Etiopia selvstendige stater i Afrika. Storbritannia var verdens største kolonimakt. Det franske imperiet var nest størst. De gamle nederlandske, portugisiske og spanske imperiene var blitt redusert. Tyskland, Italia og Belgia skaffet seg også kolonier på 1800-tallet. Russerne hersket over et enormt imperium, men fordi det var et sammenhengende landområde, blir det ikke kalt kolonirike.

Vedlegg 2 – Side 243 – Libæk et Al 2008

jernbanelinjer. Bisonen, som var indianernes viktigste næringsgrunnlag, ble slaktet ned. På tjuv år ble 15 millioner dyr skutt, slik at det i 1890 var bare noen få hundre igjen. Indianerne ble etter hvert tvunget inn i karrige reservater. En av de siste store indianerhøvdningene som kjempet mot de hvite, var apachehøvdningen *Geronimo*, som overgav seg i 1886.

Selv om USA selv var tidligere kolonier, skaffet landet seg stadig kontroll over nye områder. I løpet av 1800-tallet erobret USA halvparten av Mexicos territorium (det nåværende Texas, Arizona, Utah, Nevada og California). Mange amerikanere mente at USA hadde en «gudbenådet rett» (manifest destiny) til å ekspandere vestover. I 1890-årene kjøpte USA Alaska av Russland (for 7,2 millioner dollar!) og erobret Hawaii. USA førte krig mot Spania i 1898 og overtok spanske kolonier som Cuba og Puerto Rico (se kart).

Statene i Mellom-Amerika og i Det karibiske hav fikk tilnavnet «Onkel Sams bakgård» fordi USA hadde sterke økonomiske interesser der. USA grep inn i staters indre anliggender dersom de truet USAs økonomiske interesser, under dekke av å skulle beskytte demokrati og frihet. For å få en raskere vei mellom USAs øst- og vestkyst, og for å sikre amerikanske interesser i Stillehavs-området og Asia, fikk USA i 1903 revet landområdet Panama løs fra Colombia. Da Panamakanalen var ferdig i 1914, ble områdene langs kanalen lagt under USAs militære kontroll. Byggingen av kanalen skal ha kostet nesten 30 000 menneskeliv på grunn av mange jordskred og sykdommer som malaria og gul feber.

Vedlegg 3 – Side 193 Arnesen 2010

